

MAGYAR TÖRTÉNELMI
EMLÉKEK

ÉRTEKEZÉSEK

PIROSKA ÉS A PANTOKRATÓR

Dinasztikus emlékezet, gyógyítás és örök élet
a Komnénos-kori Bizáncban

Szerkesztette

Sághy Marianne és Robert G. Ousterhout

HUN
REN

PIROSKA ÉS A PANTOKRATÓR

Dinasztikus emlékezet, gyógyítás és örök élet
a Komnénos-kori Bizáncban

MONUMENTA HUNGARIAE HISTORICA

DISSERTATIONES

Seriem fundavit
PÁL FODOR

Redigit
ANTAL MOLNÁR

Institutum Historicum Sedis Centralis
Studiorum Philosophicorum
Budapestini, 2023

MAGYAR TÖRTÉNELMI EMLÉKEK
ÉRTEKEZÉSEK

Piroska és a Pantokratór

Dinasztikus emlékezet, gyógyítás és örök élet
a Komnénos-kori Bizáncban

Szerkesztette

Sághy Marianne és Robert G. Ousterhout

Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet
Budapest, 2023

A kötet eredeti kiadása:
Piroska and the Pantokrator.
Dynastic Memory, Healing and Salvation in Komnenian Constantinople
Edited by Marianne Sághy and Robert G. Ousterhout
CEU Department of Medieval Studies & Central European University Press
Budapest – New York, 2019.
CEU Medievalia 19
Series editor: József Laszlovszky

A magyar változatot szerkesztette: Visegrádi Renáta
A szerkesztésben közreműködött: Illés Kornél András
A magyar változatot lektorálta: Bara Péter és Rózsa Márton
A kötet megjelenésében közreműködött: Bárány Attila, Fodor Pál
és Nagy Balázs
A kötet kiadását támogatta a Debreceni Egyetem „Magyarország a
középkori Európában” kutatócsoportja
és a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola

© Szerkesztők, szerzők, 2023
© HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2023

ISBN 978-963-416-381-7
ISSN 2063-3742

Címlapon: Komnénos-mozaik (jobbra Piroska). Hagia Sophia-bazilika,
Isztambul. Forrás: Wikimedia Commons

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás, a
rádió- és televízióadás, valamint fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is

Kiadja a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet
Felelős kiadó: Balogh Balázs főigazgató, Molnár Antal igazgató

TARTALOM

BÁRÁNY ATTILA – FODOR PÁL – NAGY BALÁZS: Előszó	7
SÁGHY MARIANNE: Bevezetés	9
SÁGHY MARIANNE: Görög kolostorok a kora Árpád-kori Magyar Királyságban	21
SZAKÁCS BÉLA ZSOLT: Mit látott Piroska otthon? Új művészeti és építészeti törekvések a Magyar Királyságban 1100 körül	39
BÁRÁNY ATTILA: Bizánc, Magyarország és a normannok a 12. század elején	55
MICHAEL JEFFREYS: Piroska és a Komnénos-dinasztia	89
ROBERTA FRANCHI: A Komnénos-dinasztia császárnéi. Az intrikus anyáktól a jámbor hitvesekig	111
MAXIMILIAN LAU: Piroska-Eiréné, az első nyugati császárné Bizáncban. Hatalom és ábrázolás	127
CHRISTOPHER MIELKE: A sokarcú Piroska-Eiréné. Művészi ábrázolások és anyagi kultúra	135
ELIF DEMIRTIKEN: A császárnék vallásos alapításai Konstantinápolyban	149
TYLER WOLFORD: Kinek-kinek szükségéhez mérten. A Pantokratőr-kolostor egészségügyi és szociális intézményei	165
ROBERT OUSTERHOUT: Piroska és a Pantokratőr. Az építészeti adatok újraértékelése	187
LANGÓ PÉTER: Egy változás anatómiája. A 11. század végi Bizánc és a Kárpát-medence kapcsolata a kistárgyak tükrében (néhány kiragadott példa alapján)	219
KISS ETELE: Piroska-Eiréné császárné és az Istenszülő Szűz	245
ROMAN SLJAHTYIN: „A két hatalom új kapcsolata”. Nikolaos Kalliklés és Theodóros Prodromos sírversei Eiréné császárnéről	271
FOTEINI SPINGOU: Rituálé és politika a Pantokratőr-kolostorban. Eiréné császárné fiának kettős elsiratása	281
ROBERT OUSTERHOUT: Utószó	295
Képek listája	299
Rövidítések jegyzéke	302

Előszó

Ha egy könyvre érvényes a „habent sua fata libelli”, azaz a „minden könyvnek megvan a maga sorsa” mondás, akkor erre a kötetre kiváltképpen igaz. A kötet története kapcsán először Sággy Marianne (1961–2018) személyét kell felidézni, a középkori Magyarország és Európa történetében egyaránt jártas, számos területen fontos új eredményeket hozó kutatásokat végző történészt, a Közép-európai Egyetem és az Eötvös Loránd Tudományegyetem lelkes tanáraét. Sággy Marianne mindig őszinte, személyes érdeklődéssel fordult a szentek története és kultusza felé. Sok témával foglalkozott, többek között a mártír szentek kultuszával a késő antik Rómában, vagy Tours-i Szent Márton tiszteletével, de ugyanúgy érdekelte az Anjou-kor diplomáciatörténete, vagy a francia Pierre Dubois-nak, Szép Fülöp udvari emberének a Szentföld visszafoglalásáról szőtt tervezete is.

Ahogy azt ebben a kötetben maga is leírja, Sággy Marianne először 2014-ben járt Isztambulban, és akkor látta első alkalommal a Hagia Sophia-bazilika galériáján Árpád-házi Piroska-Eiréné bizánci császárné mozaikképét. Piroska (1088–1134) Szent László leánya volt, aki 1105–1106 körül került Bizáncba, amikor feleségül ment I. Alexios Komnénos fiához, a későbbi II. Ióánnés császárhoz, halála után pedig Bizáncban szentként tisztelték.

Sággy Marianne-ra nagy hatással volt az isztambuli találkozás. A személyes élményből hamarosan kutatási program lett, és Marianne a rá jellemző lendülettel és lelkesedéssel 2015. június 3-án nemzetközi konferenciát szervezett a budapesti Közép-európai Egyetemen Piroskáról és az általa alapított Pantokrator-monostor és kórház épületegyüttesről, a konferencia előadásai alapján pedig tanulmánykötetet tervezett kiadni.¹ A következő nagyszabású program a 2018. augusztus 7–10. között Isztambulban tartott konferencia volt, amelyet még szintén Marianne kezdeményezett.² A fáradhatatlan szervező azonban ekkor már súlyos beteg volt, emiatt végül nem is tudott részt venni ezen, és nem sokkal később, 2018. szeptember 21-én Budapesten meghalt.

---

1 Piroska and the Pantokrator: Dynastic Memory, Healing and Salvation in Komnenian Constantinople, <https://medievalstudies.ceu.edu/events/2015-06-03/piroska-and-pantokrator-dynastic-memory-healing-and-salvation-komnenian> (letöltés: 2023. 02. 24.).

2 Pantokrator 900: Cultural Memories of a Byzantine Complex, <https://medievalstudies.ceu.edu/article/2018-05-10/upcoming-conference-pantokrator-900> (letöltés: 2023. 02. 24.).

Szívügye volt a Piroska-konferencia kötetének angol és magyar nyelven való megjelentetése, ezért a halála előtt megkérte kollégáit, barátait és egykori tanítványait, hogy segítsék a két kötet publikálását. A magyar nyelvű változat gondozását jelen előszó szerzőire bízta.

A fordításban közreműködött Véghseő Tamás és Bárány Attila, illetve munkatársaik a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskolán és a Debreceni Egyetemen. A tanulmányokat Bacsa Balázs Antal (Franchi, Jeffreys), Kovács Erzsébet (Mielke, Lau, Sljahtyin) és Veljanovszki Dávid (Wolford, Demirtiken, Spingou, Ousterhout) fordította.

Sághy Marianne korai halála nemcsak közvetlen családtagjait és barátait, hanem kollégái és tanítványai széles körét is megrendítette, ahogy azt a róla szóló megemlékezések is tanúsítják.³

A most megjelenő kötet a korábbi angol nyelvű változatnak nem egyszerű fordítása csupán, hiszen ebben szerepel egy korábban nem publikált tanulmány is. Sághy Marianne szándéka az volt, hogy Langó Péter írását is közölje a magyar nyelvű kötetben, ennek megvalósítása azonban már e kötet összeállítására maradt. A kötetben szereplő tanulmányokat a szerzők 2018-ban lezárták, tehát akkori állapotukban jelennek meg, így természetesen nem reflektálhatnak az azóta megjelent szakirodalomra.

E sorok szerzői Sághy Marianne emlékének ajánlják ezt a könyvet.

Budapest, 2023. február 6.

Bárány Attila

Fodor Pál

Nagy Balázs

---

³ *Írások és megemlékezések Sághy Marianne-ról.* Összeállította Bubnó Hedvig és Nagy Balázs. (Az ELTE BTK Középkori Történelmi Tanszéke kiadványa.) (Budapest, 2019), btk.elte.hu/dstore/document/1176/írások_és_megemlékezések_sághy_marianne-ról.pdf (letöltés: 2023. 03. 17.).

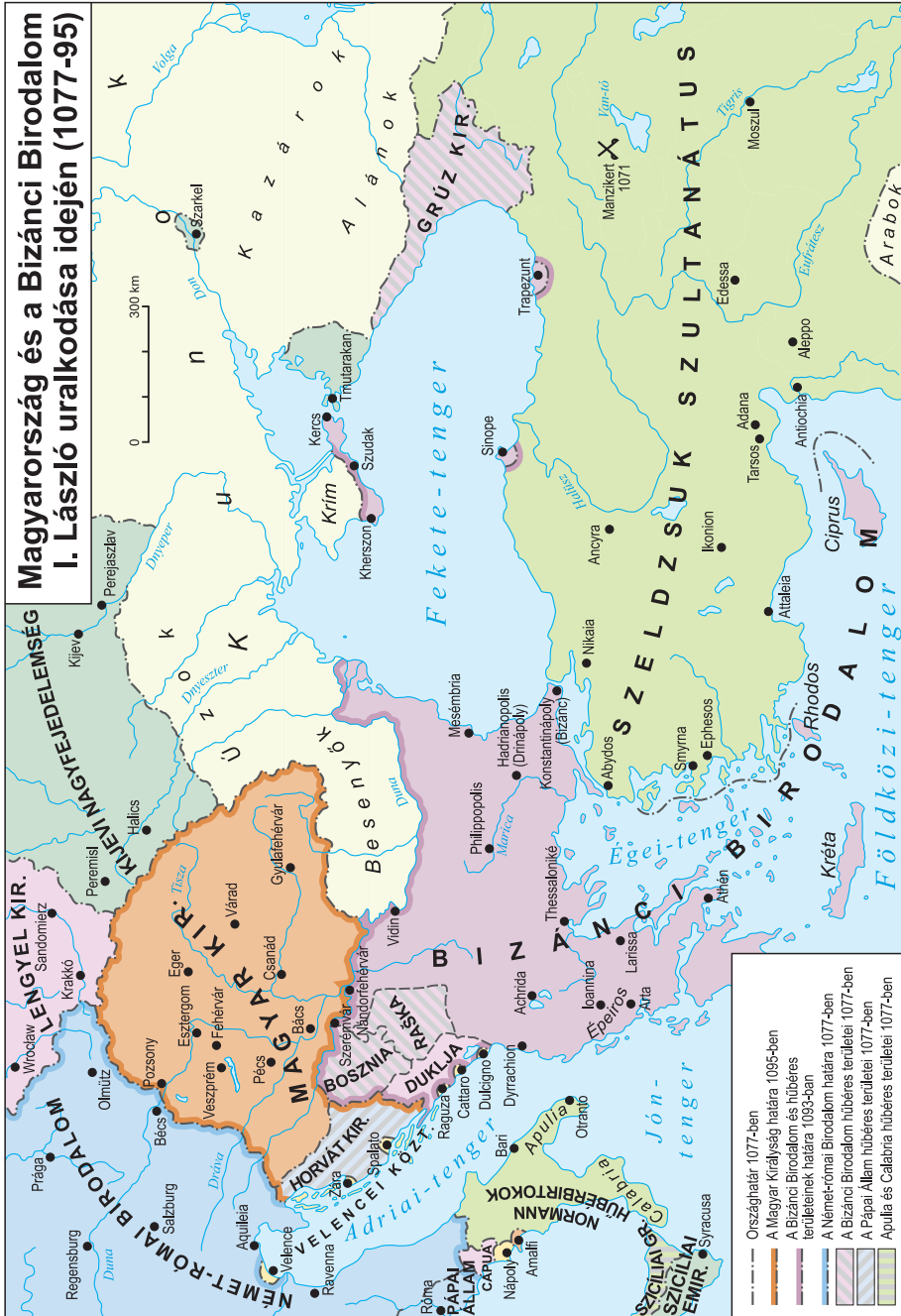
BÁRÁNY ATTILA

Bizánc, Magyarország és a normannok a 12. század elején

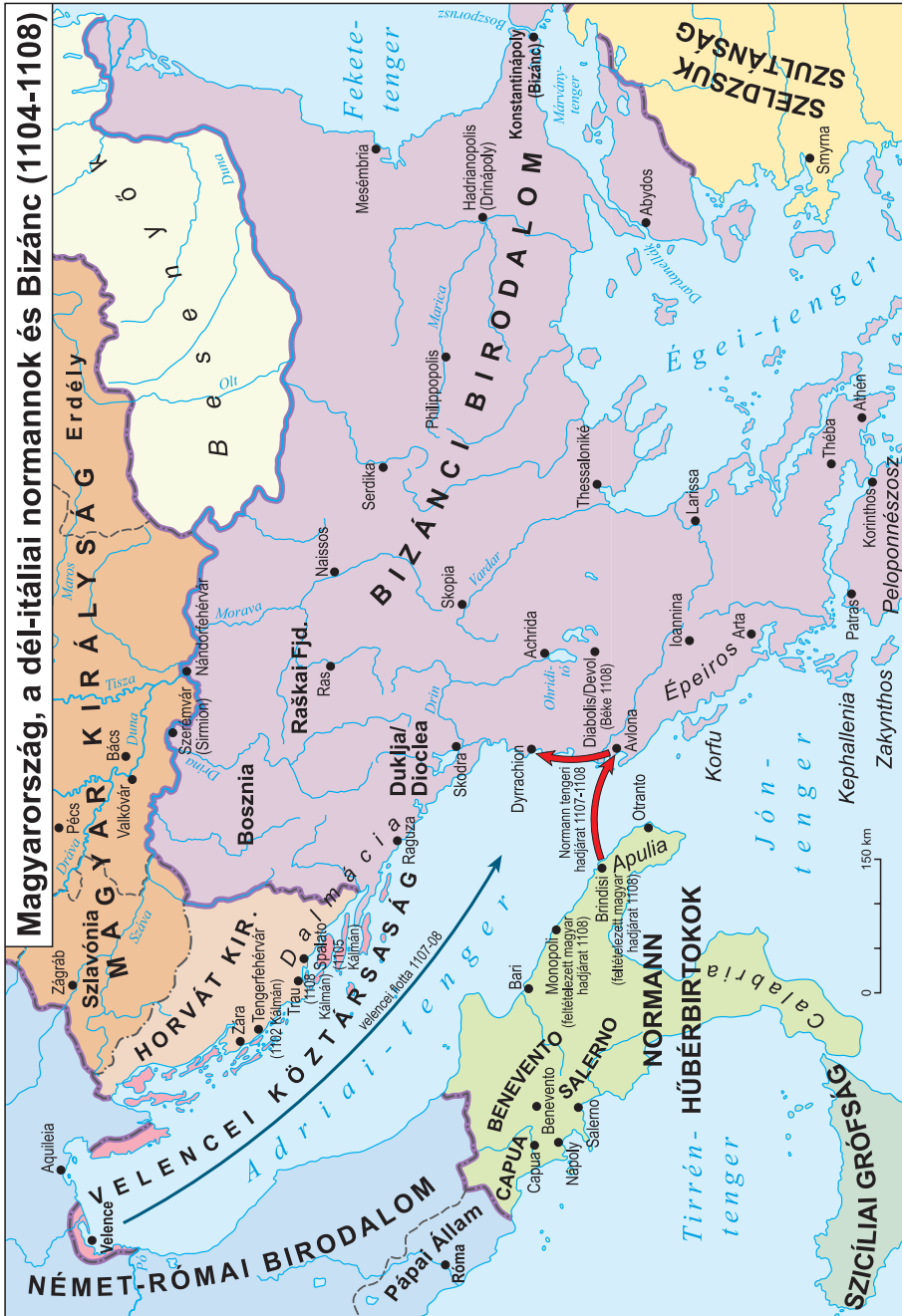
Az uralkodóházak közötti házasság mindig is a külpolitikai szövetség céljait szolgálta a középkorban, de sehol sem volt a diplomáciai kapcsolatteremtés annyira fontos, mint Bizáncban. Tanulmányom Ióánnés Komnénos és Piroska, Szent László király leánya egybekelésének politikai hátterét vizsgálja. Az esküvő a magyar–bizánci szövetség eredményeképp jött létre és mélyreható következményei voltak a szűkebb régióban, a Balkánon, az Adria és a keleti Mediterráneum térségében is. Ebben annak is nagy szerepe volt, hogy a 12. század első évtizedében a Magyar Királyság, Bizánc és a Velencei Köztársaság érdekközösségbe kovácsolódott a dél-itáliai normann támadásokkal szemben (1–2. térkép).

Ióánnés és Piroska esküvőjét új megvilágításba szeretném helyezni, kiterve annak kronológiájára is. Azt kívánom bemutatni, hogy a frigy egy több hatalmat átfogó politikai egyezség része volt. A dinasztikus kapcsolat az Árpádok és a Komnénosok között akkor keletkezett, amikor a Bizánci Császárságot több oldalról fenyegették és szinte a politikai elszigetelődés határára sodródott. A Magyar Királysághoz való közeledés kitörési pontot jelenthetett. A szövetkezés hátterében a dél-itáliai normannok, Tarantói (vagy Antiochiai) Bohemund agresszív hatalmi törekvései döntő szerepet játszottak, aki 1104 és 1108 között egyszerűen be akarta kebelezni a Balkánt. Részt vett-e Magyarország 1107–1108-ban normannellenes hadi vállalkozásokban? Milyen visszhangja volt Bizáncban Könyves Kálmán magyar király egy Hauteville hercegnővel 1097-ben kötött házasságának? Milyen reakciókat váltott ki a bizánci udvarban Dalmácia 1105-ös meghódítása Kálmán által? Mindez hogyan egyeztethető össze a Magyar Királyság és a Bizánci Birodalom közötti érdekszövetséggel? A Bizánci Birodalomnak, Velencének és Magyarországnak ellentétes érdekei voltak Dalmáciában, de megmásíthatatlan tényként kellett elfogadniuk Kálmán hódítását. Velence nem érezte fenyegetésnek a szicíliai Hauteville-ház és az Árpádok dinasztikus kapcsolatát (1–2. ábra).

A 11. század végén és a 12. század első éveiben a Magyar Királyság széles körű, európai hatalmi összeütközés középpontjában állt. Az első kereszties hadjárat gyökeresen átrendezte a politikai konstellációt, s a 12. század első éveiben a hatalmi viszonyok igen képlékenyek voltak. Dalmácia elfoglalása – s ezzel szinte egy időben Piroska menyegzője – akár defenzív lépésként is tekinthető a normannok balkáni ambícióival szemben, tekintve, hogy mind-

1. térkép. Magyarország és a Bizánci Birodalom I. László uralkodása idején (1077–1095). © Sasi Attila

2. térkép. Magyarország, a dél-italiai normannok és Bizánc (1104–1108). (© Sasi Attila)

ezekre az Adriai-térségben egyre erősödő bizánci–normann ellentétek közepette került sor. Kálmán normann felesége, Felícia nem jelentett védelmet a magyarok számára az agresszív normann törekvésekkel szemben. Kálmán szövetsége Roger szicíliai gróffal arra ösztönözte, hogy Tarantói Bohemund ellen lépjen fel.

Írásom arra keres választ, hogy Bohemund 1107–1108. évi balkáni hadjárata alatt létrejött-e a herceg hátában egy magyar elterelő hadművelet. A magyar szakirodalom tényként fogadja el Kálmán 1107–1108. évi apuliai katonai akcióját, miközben a normannok Dyrrachiont (Durazzo, ma Durrës, Albánia) ostromolták. A történetírói hagyomány nem vonja kétségbe az apuliai hadjárat hitelességét,¹ még a 11–12. századi magyar külpolitika szakértői sem.² Noha első hallásra valószínűtlennek tűnik, hogy Kálmán király egy expedíciós erőt „dobott volna át” a tengeren Apuliába, érdemes több szempontból is megvizsgálni annak realitását, hogy magyar katonai erők Velencét támogató tevékenységet végeztek az Adria és Dél-Itália térségében, hogy megakadályozzák a normannok balkáni partraszállását.

Milyen szerepet játszott Kálmán király az 1108-as deabolisi békeszerződésben (Diabolis, ma Devol, Albánia) Tarantói Bohemund és a Komnénosok között? A deabolisi béke aláírói között magyar tanúk is szerepeltek. Végezetül áttekintem Piroska nyugati őseinek jelentőségét Bizáncban. A bizánci források kiemelik Piroska császári származását és hangsúlyozzák annak jelentőségét, hogy Piroska „császárok leszármazottja”. A Piroska révén létrejövő kapcsolat a Nyugattal nem csupán Alexios császár érdekeit erősítette az 1100-as évek elején, hanem meghatározta a Komnénos-dinasztia hosszabb távú politikai törekvéseit is.

Mikor kötött házasságot Piroska és Ióánnész?

Anna Komnéné szándékosan hallgat a pár menyegzőjéről az *Alexias*ban, de a mű kronológiájából kikövetkeztethető az időpont. I. Alexios császár 1105 szeptemberében útra kelt székvárosából Thessalonikébe és „ott tartózkodott egy évig és két hónapig”, azaz 1106 novemberéig. Amikor „tájékoztatták arról, hogy a normann hauteville-i Bohemund herceg még mindig Lombardiában tartózkodik, és mivel a tél már közeledett, [...] elbocsátotta az összes katonáját, visszatért Thessalonikébe”.³ „Útja során Thessaloniké felé Ióánnész hercegnek elsőszülött fia [...] és ugyanakkor egy kislánya is született. A csá-

1 *Kronológia*, 100; KMTL, 315.

2 Pauler, *A magyar nemzet története* I. 271; Makk, „Megjegyzések,” 29; Kristó, *Az Árpád-kor háborúi*, 72; Kapitány, *Hungarobyzantína*, 167.

3 ἐκεῖνος δὲ ἐγκατερήσας ἐπὶ ἐνιαυτὸν ἕνα καὶ μῆνας δύο, ὡς τὸν Βαΐμουοντον ἔτι <ἐν> τοῖς τῆς Λογγιβαρδίας μέρεσι διατρίβοντα ἐπεπληροφόρητο, τοῦ χειμῶνος ἐπικαταλαμβάνοντος ἤδη, τοὺς στρατιώτας πρὸς τὰς σφῶν οἰκίας ἐξέπεμψεν, αὐτὸς δὲ τὴν Θεσσαλονίκην καταλαμβάνει. Anna Komnéné: ΑΛΕΧΙΑΣ / *Anna Comnenae Porphyrogenitae Alexias*, szerk. August Reifferscheid, 1–2. (Leipzig: Teubner, 1884); AK XII 4, 4. 369.

szár részt vett Szent Demeter nagyvértanú ünnepén Thessalonikében.⁴ Ióánnés és Piroska-Eiréné ikrei Alexios utazása alatt születtek, valószínűleg Szent Demeter ünnepe előtt. Egyes kutatók tévesen 1107. január előttre datálják a gyermekek születését, Szent Demeter ünnepét január 25-re helyezve.⁵ Azonban ez Skeuphylasi Szent Demeter ünnepe,⁶ Anna Komnéné viszont kifejezetten Demeter nagyvértanúra utal, akinek az ünnepe október 26-án van. Az esküvő tehát *legkésőbb* kilenc hónappal *ez* előtt történt, azaz 1106 januárjában, vagy 1105 legvégén. Ez azonban nem *terminus ante quem*: a házasság néhány hónappal korábban is megkötethetett 1105 folyamán. A magyar történetírás általában 1104 és 1105 közé teszi a frigyet.⁷ A megbízható Ióánnés Zónaras nem tesz említést az esküvőről, de megerősíti, hogy trónra jutása előtt Ióánnés Komnénos császár, „aki már férfikorba jutott [...], feleségül vette a magyarok népe fejedelmének leányát, és gyermekek atyja volt”.⁸ Ióánnés Kinnamos ugyancsak hírt ad arról, hogy Ióánnés elvette Eirénét, aki „nagy szerénységgel tűnt ki, s a legnagyobb mértékben erényekkel ékes volt, ha egyáltalán élt valaha szűzies nő a Földön”.⁹ Theodóros Skutariótés az egyetlen krónikás, aki megemlíti a házasságkötést megelőző tárgyalásokat. Noha jóval 1282 után írt elbeszélésének ezen része a kutatás szerint korábbi, Alexios uralkodása alatti forrásokon alapszik.¹⁰ 1105-ben Alexios császár „követeket küld

4 ἐν δὲ τῷ τὴν πρὸς Θεσσαλονίκηγν ἀνύειν ἐπέχθη ὁ πρωτότοκος τῶν υἱῶν τοῦ πορφυρογεννήτου καὶ βασιλέως Ἰωάννου κατὰ τὴν Βαλαβίταν συνεπαγόμενος ἐν τῷ τύκτεσθαι καὶ ἕτερον θῆλυ. ἐκεῖσε γοῦν τὴν μνήμην τοῦ μεγαλομάστρου Δημητρίου ἐκτελέσας εἰσέρχεται εἰς τὴν μεγαλόπολιν. AK XII 4, 4. 370.

5 Sewter 380, 20. jegyz.; 1107. január: Marković, „Dyanatpisa,” 107, 130; Chalandon, *Essai* 239. Arról, Anna mi okból jegyezte fel Ióánnés ikreinek a születését lásd Vlada Stanković: „John II Komnenos before the year 1118,” in *John II Komnenos, Emperor of Byzantium: In the Shadow of Father and Son*, szerk. Alexandra Bucossi és Alex Rodriguez Suarez (London: Routledge, 2016), 11–21.

6 Σκευοφύλαξ.

7 Nemrégiben Jean-François Mourtoux a házasság tíz évvel korábbi megkötésére állított fel érveket: „L'avènement de Jean II: querelles de succession et principes de légitimité (X^e-XIIe siècles),” *Dissz. Université Paris 4 Sorbonne*, 2012, 466–476. Részletesen lásd alább.

8 [...] ἐς ἄνδρας ἤδη τελοῦντι καὶ γυναικί πρὸ πολλοῦ συναφθέντι τοῦ ἔθνους τῶν Οὐγγρων ἀρχηγῶ θυγατρὶ καὶ παίδων γεγονότι πατρὶ: Ἰόánnés Zónaras [Dindorf ed.], IV. Lib. XVIII. 24, 28, 246; [Ἰόánnés Zónaras] *Χρονικόν / Ioannis Zonarae Annales*, I–II. ed. Moritz Pinder; *Ἐπιτομὴ ἱστοριῶν / Epitomae historiarum*, III. ed. Theodor Büttner-Wobst, CSHB, 47–49, (Bonn: Weber, 1841–1897) (a továbbiakban: Pinder ed.) III. Lib. XVIII. 24, 18, 748; ÁMTBF, 101; *Írott források*, 294.

9 [...] ἐτύγχανε γὰρ δὴ βασιλεὺς Ἰωάννης Εἰρήνην τὴν Βλαδισθλάβου παῖδα γυναικα γαμετὴν ἤδη πεπονημένον, σωφρονεστάτην τε εἶπερ τινα καὶ ἀρετῆς ἐς τὰ μάλιστα μεταποιουμένην: Ἰόánnés Kinnamos: *Ἐπιτομῆτων κατορθωμάτων / Ioannis Cinnami Rerum ab Ioannes et Alexio (sic) Comnenis Gestarum*, ed. Augustus Meineke, CSHB, 13 (Bonn: Weber, 1836), I. Lib. 4. 9–10; John Kinnamos: *The Deeds of John and Manuel Comnenus*, ford. C. M. Brand (New York, Columbia, 1976), 17; ÁMTBF, 195.

10 Gyóni, „A legkorábbi magyar–bizánci,” 214. Modern szakirodalom Skutariótésről: Konstantinos Zafeiris: „The issue of the authorship of the Synopsis Chronike and Theodoros Skutariotes,” *Revue des Études Byzantines* 69 (2011): 253–263.

Paionia fejedelméhez (királynak szokta őt nevezni a köznyelv), és annak leányát elsőszülött fia, Ióánnész császár számára menyasszonnyul kéri”. Miután úgy találta, „hogy a király hajlandó erre”, valamivel később még egy követséget küldött az ügyben Kálmánhoz. Ez az Eumathios Philokalész sebastos vezette követség hozta azután az arát Konstantinápolyba: „[...] különös szépséget találtak, és e nagyra becsült kincset magukhoz véve, örömmel és gyönyörűséggel” kísérték a birodalomba.¹¹ Skutariótész így utal a házasságkötés rejtett okára: „a nyugati népek, de nem kevésbé a keletiek is mindenfelől zavarognak”.¹² A „keleti népek” fogalom kétségtelenül a szeldzsukok növekvő nyomására, míg a „nyugati népek” kifejezés minden bizonnyal az ambiciózus Bohemund „zavarkeltésére” utal, ami a bizánci–magyar közeledést előidézte.

Dalmácia és a normannok

Piroska és Ióánnész esküvőjét nem lehet anélkül tárgyalni, hogy elvonatkoztatassunk attól, hogy a Magyar Királyság 1105-ben kiterjesztette fennhatóságát Dalmáciára. A történetírásban két megközelítés alakult ki: egyesek szerint a magyar külpolitika normannbarát, mások szerint Bizánc-párti volt. A normannbarát elmélet abból indul ki, hogy a házasság még Kálmán hódítása, 1105 első fele előtt, akár már 1104-ben kötött meg. Dalmácia elfoglalása a bizánci udvar egyetértése nélkül, de hallgatólagos engedélyével történt. Alexios császár kénytelen volt beleegyezését adni hozzá Bohemund és normannjai fenyegetésének árnyékában. A császár azért is fogadhatta el Dalmácia magyar kézre kerülését, mert Kálmánnak erős normann kapcsolatai voltak, Kálmán felesége Rogernek, Szicília grófjának a leánya volt.¹³ A bizánci udvar nézőpontjából a normannbarát Magyar Királyság – Bohemundnak a birodalommal szemben tervezett vállalkozása küszöbén – a normannok potenciális szövetségeseiként léphetett volna elő. Alexios ezért diplomáciai eszközökkel próbálta meg eltávolítani az Árpádokat a normannoktól. Hallgatólagosan elfogadva a magyar uralmat Dalmácia fölött, a basileusz elvárta Kálmán semlegességét, vagy akár támogatására is számíthatott a birodalom ellen készülők

11 Dölger, *Regesten*, no. 1220h; Theodóros Skutariótész: *Σύνοψις χρονική. Synopsis chronice*, in *Μεσαιωνική βιβλιοθήκη*, Bibliotheca Graeca Medii Aevi, szerk. Konstantínosz N. Száthasz, I–VII. (Paris–Venice: Jean Maissonneuve, 1894), VII. 180–181; ÁMTBF, 301–302; A Codex Vaticanus Gr. 1889 verzió csak megemlíti a frigyet: *Theodori Scutariotae Chronica*, szerk. Raimondo Tucci, CFHB 46, (Berlin–Boston: de Gruyter, 2015) II. 338, 5, 180; II. 341, 1, 182.

12 ὁ δὲ βασιλεὺς ὄρων πανταχόθεν τὰ δυτικὰ ἔθνη οὐκ ἔλαττον δὲ καὶ (τὰ) πρὸς Ανατολὴν ταρασσομένα: Theodóros Skutariótész, *Σύνοψις χρονική*, 181; ÁMTBF, 301; lásd még Dölger, *Regesten*, no. 1220g.

13 Gaufredus Malaterra: *De Rebus Gestis Rogerii Calabriae et Siciliae Comitis et Roberti Guiscardi Ducis fratris eius*, szerk. Ernesto Pontieri, *Rerum Italicarum Scriptores*, újabb kiadás, V. 1 (Bologna: Zanichelli, 1927–1928); az itt használt kiadás: *Írott források*, 199–201; Deér, *A magyar törzsszövetség*, 93; Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier*, 180; A normann hercegnő neve ismeretlen: a „Busilla” elnevezés téves, a „Felicia” pedig bizonytalan: lásd például Kerbl, *Byzantinische Prinzessinen*, 61, 9. jegyz.; *Írott források*, 200, 926. jegyz.

normannokkal szemben. Az új magyar–bizánci szövetséget volt hivatott megpecsételni a házassági szerződés.¹⁴ Bizánc „átadta” Dalmáciát, viszonzásképpen Magyarország politikai támogatást nyújtott a normannok ellen, tekintet nélkül arra, hogy milyen kapcsolatokat ápolt velük néhány évvel azelőtt. Az új külpolitikai konstellációt jelezte, hogy a Kálmánnal kötött egyezséghez hűen Alexios 1106-ban már Velence Magyarország ellen tervezett hadjáratával szemben foglalt állást.¹⁵

A Bizánc-párti teória szerint Dalmácia magyar meghódítása 1105 elején, vagy még korábban megelőzte a házassági szövetséget, de azt Konstantinápolyban agresszióknak tekintették. Bizánc ennek ellenére kénytelen volt átengedni Dalmáciát. A bizánci–magyar szövetséget, amelyet házassági szerződés pecsételt meg hónapokkal korábban, olyan szorosra fűzték a kölcsönös érdekek, hogy azt nem zavarta meg a névlegesen Bizánc fősége alatt álló területek elfoglalása.¹⁶

Véleményem szerint Kálmán dalmáciai hadjáratát másfajta szempontok szerint kell megközelítenünk, s nem csupán egyszerűen „agresszióként” vagy „beleegyezésként” értelmezni. A bizánci diplomácia a legmesszebb menőig rugalmas és pragmatikus volt. A konstantinápolyi udvar képes volt elfogadni a *kész tényeket*, de mivel a bizánci diplomácia mindig is hosszú távon gondolkodott, saját politikai koordináta-rendszerükben Dalmácia elfoglalását egyszerűen ideiglenesnek tekintették. Alexios hozzájárulását adta, mert sokkal inkább aggasztotta Bohemund küszöbön álló támadása.¹⁷ 1105 elején Bohemund „végigházalta” Itáliát és Franciaországot újabb keresztes hadjáratot hirdetve. Csaknem nyíltan ki is mondta, hogy a bizánci keresztények ellen készül. Úgy gondolom, hogy ez lehetett a legfontosabb indok a Ióannés és Piroska házasságkötését megelőző diplomáciai tárgyalások folytatására. A normannok már 1105 elején veszélyeztették Konstantinápolyt, s a bizánciaknak sürgősen új támasz után kellett nézniük. Így a házasságkötést 1105-ben minél korábbi időpontra kell helyezniük. A frigy datálása tekintetében úgy gondolom, mivel Ióannés és Piroska ikrei 1106. október 26-án születtek, házasságkötésük *legkésőbb* Kálmán dalmáciai hadjárata *után* történhetett, 1105 nyarán, esetleg az év második felében, hiszen a hercegnőt nem tették volna ki egy télvízi balkáni út fáradalmainak, és semmi esetre sem utaztatták volna végig a Balkánon 1105 októbere-novembere után.¹⁸

14 KMTL, 315; Andrew B. Urbansky: *Byzantium and the Danube frontier. A Study of the Relations Between Byzantium: Hungary and the Balkans During the Period of the Comneni*, (New York: Twayne, 1968), 30.

15 Deér, *A magyar törzsszövetség*, 96; Makk, *Aussenpolitik*, 98.

16 Makk, „Megjegyzések,” 27; Marković, „Dvanatpisa,” 104–110; Kapitánffy, *Hungarobyzantina*, 78.

17 Kapitánffy, *Hungarobyzantina*, 167, 34. jegyz.

18 Makk, *Aussenpolitik*, 97; Pauler, „Horvát-Dalmátország,” 323; Kapitánffy szerint azonban a császári gyermekek születése 1106 novembere és 1107 januárja közé tehető: *Hungarobyzantina*, 77.

Sem Kálmán 1097-es normann házassága, sem 1105-ös dalmáciai hadjárata nem Bizánc ellen irányult.¹⁹ A dél-itáliai normannok nem képviseltek egységes frontot, mivel az Hauteville-család mögött ekkor még nem állt egységes királyság. Hauteville-i Tankréd leszármazottjai szabadon foglaltak területeket Itáliában, még a dinasztia „erős emberét”, Guiscard Róbertet sem tekintették feljebbvalójuknak. Habár Kálmán király I. Roger, Szicília grófjának leányát vette feleségül 1097-ben, egy évtizeddel később, 1105–1106-ban nem állt szövetségben a normannokkal, és nem is támogatta Roger unokaöcsét, Bohemundot. Amikor Roger gróf 1101-ben meghalt, Bohemund és Roger „pártjai” már régóta nem voltak jó viszonyban, viszáljuk az 1070-es évekre vezethető vissza. Roger gróf Bohemund fivérért és riválisát, Roger Borsát támogatta abban az örökösödési konfliktusban, amely apjuk, Guiscard Róbert halálát követte 1085-ben.²⁰ Roger gróf nem vágyott arra, hogy keresztes hadjáratra menjen, és nem voltak Bizánc-ellenes ábrándjai. Guiscard Róbert herceg örököséből, Roger Borsából is hiányzott az ambíció, hogy új területeket hódítson meg a Balkánon.²¹ Guiscard két fia, Borsa és Bohemund régóta torzsalkodott egymással. Roger Borsát szicíliai nagybátyja támogatta, aki át is adta neki calabriai birtokait.²² Kálmán a szicíliai Hauteville-ház pápapárti ágába házasodott be, akik szemben álltak Bohemunddal,²³ és Antiochia hódoltatójának küszöbön álló Bizánc-ellenes háborúja inkább csak közelítette Kálmánt a birodalomhoz. A formálisan Bizánchoz tartozó Dalmácia Kálmán általi bekebelezése nem fordította Magyarországot szembe Konstantinápolylyal. Piroska és Ióannés házassága új orientációt jelölt ki Kálmán számára, Alexios pedig új partnerre talált a magyar uralkodóban, olyanra, aki képes védelmet nyújtani Dalmácia számára a normannok inváziójával szemben. Kálmánt normann házassága éppen a Bohemunddal szemben álló normann „ligához” kötötte, s így fel sem merülhet, hogy bármiféle érdekközösség lehetett volna Antiochia ura és a magyar király között az adriai térségben. A szicíliai házasság pusztá léte nem magyarázhatja, hogy Kálmán a normannokra támaszkodott volna dalmáciai vállalkozásában, bízva abban, hogy felesége rokonai partnerek lettek volna a bizánci területek elfoglalásában. Dalmáciát régóta fenyegették a normannok,²⁴ és a dalmát városok szabadulni akartak

19 Székely György: „La Hongrie et Byzance aux Xe-XIIe siècles,” *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae* 13 (1967): 291–311, különösen: 308; Kapitánffy, *Hungarobyzantina*, 75, 166.

20 Russo, „Boemondo,” 124, 133; G. A. Loud: *The Age of Robert Guiscard. Southern Italy and the Norman Conquest*, (Harlow: Longman/Pearson, 2000), 255–260.

21 Robertus Monachus: *Robert the Monk's History of the First Crusade, Historia Iherosolimitana*, ford. Carol Sweetenham (Aldershot: Ashgate, 2005), 91, 10. jegyz.; Houben, *Roger*, 21; Donald Matthew: *The Norman Kingdom of Sicily*, (Cambridge, Cambridge University Press, 2008), 19.

22 Graham Loud: *Roger II and the Creation of the Kingdom of Sicily*, (Manchester: Manchester University Press, 2012), 8–9; Russo, „Boemondo,” 124, 132, 133.

23 Houben, *Roger*, 21.

24 Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier*, 180.

terhes befolyásuk alól.²⁵ A tengerparti kereskedők már akkor sejtették, hogy a normannok mire készülnek, amikor 1105 januárjában Bohemund önkénteseket kezdett toborozni az újabb kereszties hadjárat számára adriai kikötőiben, Bariban és Tarantóban pedig megkezdte egy rémisztő erejű hajóhad felállítását.²⁶ 1107-ben, amint a herceg kihajózott a Balkán felé, a dalmátok attól tartottak, a normannok megszállják kikötőiket.²⁷ Mivel a dalmát városok jól ismerték, mit jelent a normannok uralma, szívesebben húzódtak egy kevésbé agresszív hatalom védőernyője alá. Úgy tűnik, pillanatnyilag elégedettek lehettek a magyar fennhatósággal.

Dalmácia és Velence

Az Adria térségében az 1090-es évek elején a magyar terjeszkedés Velence ellenállásával találkozott: habár névlegesen Bizánc fennhatósága alatt állott, Dalmácia *de facto* Velence érdekszférájába tartozott. Az 1080-as évektől, Guiscard Róbert területi ambícióival szemben a Bizánci Birodalom kénytelen volt a Velencei Köztársaság katonai segítségére támaszkodni. Bizánc is érezhette azonban, főként Guiscard halála és a normannok pillanatnyi kifulladásá után, hogy Velence kezébe ütőkártya került, és a hatalmi vákuumban reális esély mutatkozott számára, hogy Dalmácia azon részeire is kiterjessze uralmát, amelyek Bizánc ellenőrzése alatt álltak. I. László horvátországi terjeszkedése mellett ez is magyarázhatja a birodalom azon lépését, hogy 1091-ben normannokat fogadott a zsoldjába s hívott be a dalmát városok „védelmére”. A Melfi Gottfried vezette csapatokat maga a császár „engedte be” Dalmáciába, ezzel akadályozandó meg a velencei térnyerést.²⁸ A normann jelenlét 1093-ig biztosította Bizánc számára a városok feletti ellenőrzést. Alexiosnak annál is inkább szüksége volt a katonai támaszra, mert Smyrna emírje, Csaka 1087-től a besenyőkkel szövetségben állandó fenyegetést jelentett. Görög földre is betört, és a tengeren is veszélyessé vált: elfoglalta Mytilénét és Chiost. Az azonban, hogy a normannok bevették magukat jó néhány dalmát városba, veszélyes precedenst teremtett. A bizánci érdekeket védtek ugyan, de a normannok tényleges katonai jelenléte kikövezte az utat a további terjeszkedéshez. A normannok könnyedén hídfőket szerezhettek akár Konstantinápoly elfoglalásához is.

A dalmátok szerencséje az lehetett, hogy az itáliai normannoknak nem volt ráhatásuk Melfi Gottfriedra, a régi vágású „kalózvezér” a saját szakállára dolgozott. A normannoknak Guiscard Róbert után nem volt tekintélyes veze-

25 Már 1073–1075-ben a normannok hadjáratokat vezettek Dalmáciába és jelentős területeket, köztük városokat foglaltak el.

26 Bari Névtelen V. 145–158. 155; Theotokis, „Bohemond,” 73.

27 „Normanni saepe per mare loca Dalmatiae inquietarent, et per terram aliquando se extendisset ad fines Pannoniae”: Monacis, *Chronicon*, 93.

28 Körmendi Tamás: „Szent László horvátországi háborújáról. Az 1091. évi hadjárat történetének forráskritikai vizsgálata,” *Századok* 149 (2015): 443–477, 471.

tőjük, akit elfogadtak volna akár névlegesen is uruknak, még magában Apulia hercegségében sem. Bohemundot még a saját familiája sem fogadta el, apja maga vonta meg tőle elsőszülötti jogait. Nem állt mögötte II. Orbán pápa sem, az Hauteville-ek támogatója, igaz, a Szentszék az 1090-es évek elején a császárpárti ellenpápa, III. Kelemen kezében volt. II. Orbán 1092-ig, IV. Henrik császár canossai vereségéig nem lélegezhetett fel, s a császárelenes itáliai háború az 1090-es évek derekáig a normannokat is lekötötte. Melfi Gottfried nem az Hauteville-ek, hanem, ha névlegesen is, Bizánc uralmát képviselte – Dragus zárai prior 1091-es oklevelében Alexios császárt említi meg az első helyen, mint aki „a konstantinápolyiak fölött uralkodott”.²⁹ Bizánc a besenyők feletti levunioni győzelem (1091) után megnyugodhatott egy időre, de nem volt abban a helyzetben, hogy 1093, a normann zsoldosok távozása után egyedül fenntartsa az ellenőrzést a dalmát városok fölött. Legerősebb riválisává éppen Velence vált. A városköztársaságnak épp elég gondot okozhatott a saját hatalmi szférájában, az Észak-Adria térségében bekövetkező magyar térnyerés. Itáliában azonban nem akadt olyan tényező, amely megfékezhetne volna Velence előretörését. A normannokat egyelőre lekötötte a belharc, a gyenge II. Orbán 1093-ig még Rómát sem tudta megközelíteni, ki sem jutott Dél-Itáliából.

Van olyan vélemény, hogy Velence agresszív terjeszkedésével szemben a magyar foglalás Horvátországban „a legkisebb fenyegetést” jelentette mind a dalmát tartománynak, mind a birodalomnak.³⁰ Bizánc számára az volt a legfontosabb, hogy egy, a tengeren is veszélyes rivális ne vesse meg a lábát Dalmáciában – ez a magyar jelenléttel lehetetlenné vált, amit Alexios az adott helyzetben képes volt elfogadni. László halálát követően a magyar uralom feltehetően meggyengült Horvátországban, s Kálmán 1097-es hadjárata sem szilárdította meg magyar kézben a dalmát tengerpartot, így Velence sorra vette uralma alá a városokat, amit Bizánc kénytelen volt végignézni és újfent megerősíteni a doge *dux* címét. Ahogy Magyarország számára, úgy Bizánc szemében is az a Velence lett a fő ellenfél az adriai térségben, amely a keresztes háborúk legnagyobb haszonélvezőjévé vált.

Az első keresztes hadjárat kezdetén Velence nem volt képes Dalmáciában erőt mutatni. A köztársaság és a normannok között szinte tapintható volt a feszültség. Velence vonakodva ugyan, de támogatta a kereszteseket, nehogy elidegenítse magától – az akkor még a keresztesekben bízó – Bizáncot.³¹ 1097-ben Alexios császár a velencei dogét Dalmácia „védelmével” bízta meg a keresztes hadjárat idején. A velencei flotta tartotta ellenőrzése alatt a dalmát városokat. Miközben a keresztesek végigvonultak Magyarországon, Kálmán is úgy döntött, nem kockáztathatja meg, hogy Dalmácia a velenceiek kezébe kerüljön. 1098-ban aláírtak egy békeegyezményt (*conventio amicitiae*). A „ki-

29 DHA I. 273, Györffy, „A lovagszent,” 559.

30 Kapitánffy, *Hungarobyzantina*, 159.

31 Theotokis, *Norman Campaigns*, 203; Nicol, *Byzantium and Venice*, 74.

egyezés” nem mondható teljesnek, legfeljebb a *status quo* időleges elismerése történt meg. A király *de facto* elfogadta Velence területi nyereségeit, de a sokatmondó mondat – „kétségesnek tűnik, vajon nevezhetlek-e téged Horvátország és Dalmácia hercegének” – arra utal, *de iure* nem ismerte el azokat.³² Kálmán leszögezte, nem háborítja a Velencének alávetett városokat, de ragaszkodott hozzá, hogy az azok fölötti jogokról „közös bizonyoságtétel alapján” döntsenek, „derüljön ki, hogy miben van neked és miben van nekem igazam elődeim örökségéből kifolyólag”.³³ Az egyezmény nyitva hagyta a béke kérdését, de tiszteletben tartotta a bizánci érdekeket, és kérlelhetetlenül szemben állt a keresztes hadjárat első éveiben újra emelkedő csillagú normannok balkáni terjeszkedésével.³⁴

Velencének és Bizáncnak újabb „csapást” jelentett, amikor 1098-ban a normannok meghódították Antiochiát. A birodalom háborúba is sodródott, s a köztársaság is a normannok „haragjától” félve örködött megszerzett pozícióin. A Signoria sem volt képes immár Dalmácia védelmére: 1103-ban a bizánci uralom formálisan helyreállt. Konstantinápoly azonban a magát 1104-től aktivizáló Bohemunddal volt elfoglalva, képtelen volt hatalmat gyakorolni a térség fölött és Dalmácia magyar befolyás alá került. A doge nem tiltakozott, mert Velence is harcban állt a normannokkal az Adrián. 1105-re Alexios, Kálmán és a doge egy nagy normannellenes koalíciót kovácsoltak össze. Az együttműködés mementója az a konstantinápolyi mesterek alkotta retabló, amit a Szent Márk-bazilika *Pala d’Oro*-jában helyeztek el, Alexios portréjával díszítve.³⁵

Álmos herceg, a németek és a normannok

Kálmán Roger szicíliai grófnak, a pápaság egyik leghívebb szövetségésének a leányával kötött házassága a német császár, IV. Henrik ambíciói ellen irányult,³⁶ különösen amióta a gróf másik leánya, Maximilla a császár lázadó fiával, Konráddal házasodott össze. Az 1090-es évek derekán Konrád hűséget esküdött Orbán pápának, és itáliai királlyá koronázva szembefordult apjával is.³⁷ E helyütt érdemes kitérnünk Álmos herceg szereplésére, hiszen Kálmán öccsének lépéseit e konstellációban is kell szemlélnünk. Álmos bátyja trónra lépése után egyre inkább a császár felé közeledett – már 1096-tól, a IV. Henrik Álmosnak küldött levelétől ismerhetjük kettejük kapcsolatát.³⁸ 1105–1106

32 „quia mihi [...] dubium videtur, utrum ducem te Chroacie atque Dalmatiae nominaverim” – Vitale Michiel dogéhez, DHA I. 327, *Írott források*, 195–196. Makk F. ford.

33 *Írott források*, 193–194.

34 Stephenson, *Byzantium’s Balkan Frontier*, 197.

35 Alexios portréját Falierével cserélték ki 1115-ben: Nicol, *Byzantium and Venice*, 65.

36 Makk, *Comneni*, 13.

37 I. S. Robinson: *Henry IV of Germany 1056–1106*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), 279, 286–288, 290–292, 295, 297, 300.

38 DHA I. 322; *Írott források*, 167.

fordulóján a herceg a száliak segítségét kérte a trón megszerzéséhez.³⁹ A császár azonban csupán névleges támogatást adott, így Álmos Lengyelországhoz fordult segítségért, s támadást is intézett Magyarország ellen sógorával, III. Ferdeszájú Boleszlávval. Álmos és Boleszláv korábban, 1102 és 1104 között frigyre lépett II. Szvjatopluk kijevi nagyfejedelem egy-egy leányával. Kijev eleinte lengyelbarát, később németbarát politikát folytatott. Házassága nem segítette Álmost nagyravágyó terveiben, sőt, Kálmán képes volt nyélbe ütni egy császárelleses barátsági egyezséget Boleszlávval 1106-ban.⁴⁰ Kálmán sikerrel állt ellen Boleszláv és öccse akciójának, s ebben, úgy véljük, a bizánci-magyar kapcsolatok szerepet játszottak. A bizánci szövetség erősítette Magyarország pozícióját IV. Henrikkel szemben is. Veresége után, 1107-ben Álmos zarándoklatra ment Jeruzsálembe.⁴¹ Visszafelé megállt Konstantinápolyban, ahol feltehetően találkozott Piroskával és a bizánci udvar néhány tekintélyes személyiségével.⁴² Jelzésértékű, hogy Álmos éppen akkor tartózkodott a császári székvárosban, amikor Bohemund megkezdte Dyrrachion elfoglalását, s talán az sem lehet véletlen, hogy azt megelőzően a magyar herceg éppen Antiochiában járt, ahol találkozhatott Bohemund unokafivérével, Tankréddel, Galilea fejedelmével. 1107 őszén Álmos éppen ugyanabban az időben utazott vissza Magyarországra a Balkánon keresztül, amikor Bohemund ostromolta Dyrrachiont. 1107 végén, de valószínűbb, hogy 1108 elején, a dömösi prépostsági templom felszentelésén Álmos már Magyarországon volt.⁴³ Ha abból indulunk ki, hogy a nyughatatlan trónkövetelő milyen szívósan és állhatatosan keresett támogatókat célja eléréséhez, nehéz elképzelnünk, hogy azt a nyilvánvaló ütőkártyát ne használta volna ki, hogy ne próbálja meg kiaknázni a normann hadjáratot az immár bátyjával szövetséges bizánciak ellen. Álmos Bohemund sikerében bízva talán arra számított, hogy Dyrrachion bevétele után a normannok elárastják a Balkán nyugati tengerparti területeit. Elképzelhető, hogy Álmos azon az úton haladt Magyarország felé – a mai albán partszakaszon, Zétában, majd Dalmácia déli részén keresztül – ami akkoriban normann ellenőrzés alatt állt. Dioclea (Duklja) szláv urának, Mihály zétai királynak a fia, Alexios ellenfele, Konstantin-Bodin maga is Bizánc ellen, a normannok oldalán harcolt korábban is, s most is, Dyrrachionnál. Álmos így könnyen megpróbálhatott kapcsolatba lépni Bohemunddal, és elérni, hogy támogassa őt. Ha időközben Bohemund hallott arról a velencei tengeri blokádról, amelyben Alexios szövetségese, Kálmán is részt vehetett, logikusnak tűnt a magyar király esküdt ellenségét támogatásáról biztosítania. Álmos rövid magyarországi tartózkodás után V. Henrik, az új német király

39 Makk, *Aussenpolitik*, 99; Makk, *Comneni*, 14.

40 Makk, „Megjegyzések,” 26; SRH I. 426–427.

41 Makk, *Comneni*, 14.

42 Szent Imre herceg legendája szól Álmos konstantinápolyi tartózkodásáról a herceg zarándokútja során. *Legenda S. Emerici ducis*. (Praefata est, textum recensuit [...] Emma Bartoniek) SRH II. 441–460, különösen: 456; Makk, *Comneni*, 132, 61. jegyz.

43 SRH I. 427; Deér, *A magyar törzsszövetség*, 105–106; Györfly, „A lovagszent,” 534.

udvarába távozott, s az 1108. év húsvétját már Passauban töltötte.⁴⁴ A néhány hónappal korábban még „jó útra tért”, zarándok, egyházalapító fivér új keletű aktivizálódása – s talán a Dalmácián keresztül való útja – minden bizonnyal hozzájárult ahhoz, hogy Kálmánt még azon a tavaszon Dalmáciában találjuk, hiszen 1108. május 25-én oklevelet bocsátott ki Trau számára.⁴⁵ A királynak jó oka volt személyesen jelen lenni a térségben, mivel számára sem tűnt elképzelhetetlennek, hogy Álmos a normannokat is megkeresi. Mi több, attól is tarthatott, hogy öccsének sikerül rávennie az új német uralkodót, hogy támogassa a magyar trónért folytatott küzdelmét. Még annak a veszélye is felmerülhetett, hogy V. Henrik és Bohemund koordinálják katonai akciójukat Kálmán ellen, s egy nyugati német invázióval egy időben a normannok Dalmácia felé nyomulnak előre a tengerparton. Bohemundnak időközben „szüksége lett” V. Henrik támogatására, mivel kegyvesztett lett II. Paszkál pápánál, amiért a keresztény Dyrrachion ostroma miatt eltért a kereszties vállalásától, s nem hagyott fel a szentszéki szövetséges bátyja, Roger Borsa elleni örökösödési háborúval sem.⁴⁶ Egy német-római támadás arra kényszerítette volna Kálmánt, hogy vonuljon vissza az Adriáról: és pontosan ez történt. 1108 szeptemberében, Henrik csapatai, körükben Álmossal, nagyszabású támadást indítottak Pozsony ellen, majd végigdúlták Magyarországot egészen a Vág völgyéig annak ürügyén, hogy Kálmán „jogtalanul hatolt be” császári fennhatóság alatt álló területekre Dalmáciában.⁴⁷ Ezzel párhuzamosan Bohemund erői még a siker reményében ostromolták Dyrrachion falait. A császári csapatok a nyár végén indultak támadásba Magyarország ellen, s az előkészületek jóval korábban megkezdődtek, így Henrik nem láthatta előre, s feltehetőleg a hadjárat folyamán nem is értesülhetett arról, hogy a normannok vereséget szenvednek. Kálmán hívására októberben már az immár a császár ellen fellépő III. Boleszláv serege is megérkezett és november elején a magyar hadsereg lendült támadásba, arra kényszerítve V. Henriket, hogy békét kérjen.⁴⁸ A Magyarország elleni német-római támadást abban a kontextusban is kell értelmeznünk, hogy a császári hadjárat nem véletlenül indult éppen akkor, amikor a magyar királlyal szövetséges Alexios a legyőzhetetlennek hitt normannok fenyegetik Illyricum és Épeiros partjainál. Abban, hogy Alexios és Kálmán is győztesen került ki a harcokból, közvetetten mindenképpen szerepe volt a

44 SRH I. 429; Makk, *Aussenpolitik*, 100.

45 DHA I. 357; RA I., no. 41; Györffy, „A XII. századi,” 49.

46 Giancarlo Andenna: „Boemondo e il papato,” in *Unde boat mundus quanti fuerit Boamundus*, 85–104.

47 „Colomannus fines regni nostri, scilicet in locis maritimis invaserit”: Aurai Ekkehard (Uraugiensis): *Chronica*, MGH SS VI. (*Chronica et annales aevi Salici*) szerk. D. G. Waitz, P. Kilon (Hannover: Hahn, 1844), 1–267. (a továbbiakban: Ekkehard) 242; Annalista Saxo: *Reichskronik*, szerk. D. G. Waitz, P. Kilon, MGH SS VI. (*Chronica et annales aevi Salici*) (Hannover: Hahn, 1844), 542–777, különösen: 539; Kapitánffy, *Hungarobyzantina*, 168.

48 Makk, *Aussenpolitik*, 159.

felek érdekközösségének, amelyet körültekintően évekkal korábban Ióánnés és Piroska frigyével pecsételtek meg.

Bizánc és a normannok

Bizánc és a dél-itáliai normannok viszonya évtizedek óta feszült volt, s ezen csak rontott az első keresztes hadjárat. Konstantinápoly szemében a normannok jogtalanul bitorolták Antiochiát és elfogadhatatlan volt, hogy a keresztesek a város ortodox pátriárkáját elüldözték, és egy latin klerikussal „helyettesítették”, amihez Róma is asszisztált.⁴⁹ Alexios kénytelen volt hadba lépni Bohemund ellen, hogy visszafoglalja a normannok megszállta Kilíkiá kikötőit és Észak-Szíriát. Nem békélhetett meg azzal, hogy Antiochia a normannok kezén maradjon.⁵⁰ A bizánci–normann háború kirobbanását előidézte, hogy 1100-ban Bohemundot elfogta és túszul ejtette a türkmén Dánismend uralkodó, Malik Ahmed Gazi, és a normann hódító három évet kénytelen volt a muszlim bej börtönében tölteni.⁵¹ Csak óriási váltságdíj ellenében 1103 májusában szabadult ki.⁵² Bohemund azonnal bosszút esküdött és háborút indított két fronton is: a Dánismendek és a bizánciak ellen, akiket a fogságba kerüléséért okolt. Alexios magas „vérdíjat” ajánlott Malik Gazinak Bohemund fejéért, „mivel a halálát kívánta, hogy többé ne árthasson” a birodalmának.⁵³ Időközben a bizánciak folytatták hadi akcióikat a szíriai normann területek ellen, sőt, a kilíkiai örmények fel is lázadtak újdonsült, gyűlölt latin uraik ellen.⁵⁴ Bohemundot több oldalról szorongatták: a bizánci hadiflotta Ciprus és Kilíkiá kikötői között cirkált, sőt kapcsolatot keresett Tripoliszi Rajmuddal, Toulouse grófjával, aki szívesen támogatta volna Alexioszt a vele sem igazán szívélyes viszonyban álló normann herceggel szemben.⁵⁵ Mialatt az antiochiai normannok újabb hadjáratot indítottak a szeldzsukok ellen, a bizánciak egyre nagyobb terület felett szereztek ellenőrzést Kilíkiában.⁵⁶ Alexios előretörését megkönnyítette, hogy 1104 májusában Bohemund végzetes vereséget szenved-

49 Asbridge, *Principality of Antioch*, 94, 195–199; Hiestand, *Boemondo*, 85; Harris, *Byzantium and the Crusades*, 75–76.

50 Asbridge, *Principality of Antioch*, 47–53.

51 Fulcher, Lib. I. XXV. 1–2. 134–135; Aachen Albert, Lib. II. 27. 525; Ibn al-Athir, *Chronicle*, 32; Edesszai Máté, Lib. II. 134, 177–178.

52 Guibert de Nogent: *The deeds of God through the Franks*, ford. és szerk. Robert Levine (Woodbridge: Boydell, 1997), Lib. VII. 159; Fulcher, Lib. II. XXIII. 175; Ibn al-Athir, *Chronicle*, 60; Edesszai Máté, Lib. III. 14. 191; Asbridge, *Principality of Antioch*, 31.

53 Aachen Albert, Lib. IX. 34. 681; Ordericus Vitalis, V. Lib. X. 354–356; Giuseppe Morea: *Marco Boemondo d'Altavilla* (Canosa: Centro di servizio e programmazione culturale le regionale, 1986), 81; Lillie, *Byzantium and the Crusader States*, 71.

54 Caeni Radulph, *Gesta Tancredi*, III. 587–716. Lib. CLI. 712; Asbridge, *Principality of Antioch*, 32.

55 Theotokis, „Bohemond,” 72; Yewdale, *Bohemond*, 102–105; Fink, „Foundation,” 390.

56 Ibn al-Athir, *Chronicle*, 79; Asbridge, *Principality of Antioch*, 56; Raoul Manselli: „Normanni d'Italia alla prima crociata, Boemondo d'Altavilla,” *Japigia* 11 (1940): 45–79; 154–184, különösen: 177.

dett a szeldzsukoktól Harrannál (ma Sultantepe, Törökország). A normann herceg a tél elején egyszer s mindenkorra elhagyta a Közel-Keletet, s Tankrédra hagyva Antiochiát, Itáliába hajózott, újra Nyugaton keresve szerencsését.⁵⁷ Miután 1105 januárjában partra szállt Bariban, nyomban kiderült, miben töri a fejét. Egy újabb kereszties hadjáratot kívánt szervezni,⁵⁸ amihez rögtön meg is kezdte egy új flotta felállítását.⁵⁹

Az újabb kereszties hadjárat felkarolásáért Bohemund II. Paszkál pápához fordult. A szentatyának írt levelében súlyos vádakkal illette Alexiost az első kereszties hadjárat során tanúsított magatartásáért, mondván a császár elárulta Krisztus ügyét.⁶⁰ Paszkál nem is késlekedett és kész volt támogatásáról biztosítani az „igazságos” háborút,⁶¹ sőt átadta Bohemundnak „Szent Péter zászlaját”, arra is felhatalmazást adva, hogy ő maga hirdesse a keresztet és toborozzon újabb keresztieseket.⁶² Úgy tűnt, a pápa hitt Bohemundnak, és a bizánci császárt tette felelőssé a keresztiesek 1101-es kudarcáért.⁶³ Az Hauteville-ek felhívása hallatlan lelkesedést váltott ki Európában.⁶⁴ Franciaországban „megszámlálhatatlan frank és német”, csaknem „az egész Nyugat”, csatlakozott a zászlajához.⁶⁵ „Hatalmas erőket gyűjtött minden országból és városból”, „bejárta a falvakat is”, s „mindvégig becsmérő szavakkal illette a császárt”.⁶⁶ Bohemund szövetségre lépett a Capeting-házzal is, ő és Tankréd I. Fülöp francia király két leányát vették nőül.⁶⁷ A normann krónikaírók fáradhatatlanul „gyártották” a Bizáncot befeketítő eseteket az első kereszties

57 Fulcher, *Lib. II. XXVI. 1–2. 177, lib. II. XXVII. 1. 177*; Caeni Radulph, *Gesta Tancredi*, *Lib. CLIII. 713*; Edesszai Máté, *Lib. III. 18. 192–193*; Asbridge, *Principality of Antioch*, 32.

58 Yewdale, *Bohemond*, 100–110.

59 Dieter Girgensohn: „Boemondo I,” in *Dizionario Biografico degli Italiani*, vol. 11, (1969) http://www.treccani.it/enciclopedia/boemondo-i_%28Dizionario-Biografico%29/ (letöltés: 2022. 07. 20.).

60 Harris, *Byzantium and the Crusades*, 88; Jean Flori: „Bohémond, croisé modèle,” in *„Come l’orco della fiaba”*, studi per Franco Cardini, szerk. Marina Montesano (Firenze: SISMEL – del Galluzzo, 2010), 123–132, különösen: 131.

61 Angold, *Byzantine Empire*, 144.

62 „[...] signiferum Christi exercitus eum constitit, vexillumque sancti Petri ei tradens”: Bartolf, *Gesta Francorum*, *Lib. LXV. 538*.

63 Theotokis, *Norman Campaigns*, 201.

64 *Narratio Floriacensis* 361; Lilie, *Byzantium and the Crusader States*, 72–75; Asbridge, *Principality of Antioch*, 94.

65 AK, XII 1, 2, 359; Sewter, 369; AK, XII 9, 2, 381–382; Sewter, 392; Fulcher, *Lib. II. XXIX. 1. 181*; „[...] innumerabilem tam equitum quam peditum multitudinem ab eis eduxit, et non solum de Galliis, verum et de toto Occidente”: *Narratio Floriacensis*, 361; William of Malmesbury: *Gesta regum Anglorum*, szerk. és ford. R. A. B. Mynors (Oxford: Clarendon Press, 1998), I. *Lib. IV. 387. 693*; Bari Névtelen, 155; Luigi Russo: „Il viaggio di Boemondo d’Altavilla in Francia (1106), un riesame,” *Archivio Storico Italiano* 163 (2005): 3–42.

66 AK, XII 1, 2, 359; Sewter, 369.

67 [Salerno] Romuald] *Romualdi II archiepiscopi Salernitani annales*, ed. Wilhelm Arndt, MGH SS XIX. *Annales aevi Suevici*. (Hannover–Stuttgart: Hahn, 1866) 387–461, különösen: 414; Bernard von Kugler: *Bohemond und Tancred, Fürsten von Antiochien*. (Tübingen: Fues, 1862) 28; Harris, *Byzantium and the Crusades*, 88; Hiestand, *Boemondo*, 68, 85; Jean Flori: *Bohémond d’Antioch: Chevalier d’aventure*, (Paris: Payot, 2007), 7–10.

hadjárat időszakából, és ezeket Bohemund európai körútja során széles körben sikeresen terjesztették is. A nyugati udvarok máskülönben objektív történetíróit is lepre csalták: Aurai Ekkehard tudtán kívül is „beszállt” a propagandába, s kész volt „elhinni”, hogy Alexios bántalmazta a zarándokokat.⁶⁸

Felmerül a kérdés, hogy vajon Bohemund már a kezdet kezdetén tudatosan Bizánc ellen készült, s a Kereszt ügye csupán ürügyül szolgált számára?⁶⁹ Vajon II. Paszkál pápa és azok, akik felvették a keresztet Franciaországban, tudatában voltak-e annak, hogy a hadjáratot el fogják téríteni? A normannok összejátszhattak-e a pápával? A történetírás vitatja, hogy Paszkál tudatában volt az ádáz normann hódító terveinek. Áldását adta volna akkor is egy keresztes hadjáratra, ha tudja, hogy az a Szentföld előtt megáll Konstantinápolyban, hogy elmozdítsa a trónjáról Alexios császárt?⁷⁰ Nehéz elhinni, hogy a pápa ne lett volna a birtokában olyan információknak, amiből legalábbis sejtette Bohemund terveit, vagy hogy ne állt volna módjában, hogy megfékezze. A politikai hangulat azonban Rómában is megérett arra, hogy a Szentszék akár támogasson is egy Bizánc elleni támadást.⁷¹ Az egyházfő és római tanácsadói, a bíborosok sem lehettek ennyire naivak. A kortárs krónikáirók számára kész tény volt, hogy Bohemund személyes sérelmeit megbosszulandó Alexios ellen készül, és Bizánc ellen keres szövetségeseket.⁷² Meg sem fordult a fejében a Szentföld. A forrásokból is kétségtelenül kiderül, hogy a herceg egy Bizánc elleni háborúhoz toborzott csapatokat,⁷³ igaz, sehol sem mondták ki hivatalosan, hogy el is foglalnák Konstantinápolyt, csupán a Keresztet eláruló „álnok” császár ellen hirdettek harcot.⁷⁴ Bohemundnak érdekében állott, hogy minél negatívabb képet fessen Alexiosról, s így fellépessen a „zsarnok” ellen, és elmenjen egészen odáig, hogy „letaszítsa őt” a trónról.⁷⁵ Egy hadsereg felállításához azonban édeskevés volt, ha csak azt a célt tűzi ki, hogy a bizánci császárt tegyék le a trónjáról, így nem is leplezte valódi szándékát.

68 Ekkehard, 220–221; Gerhard Rösch: „Der «Kreuzzug» Bohemunds gegen Dyrrachion 1107/1108 in der lateinischen Tradition des 12. Jahrhunderts,” *Römische Historische Mitteilungen* 26 (1984): 181–190, különösen: 184–189; Whalen, „God’s Will,” 115; Luigi Russo: „Convergenze e scontri, per una riconsiderazione dei rapporti greco-normanni nei secoli XI–XII,” in *Fedi a confronto, ebrei, cristiani e musulmani fra X e XIII secolo*, atti del convegno di studi, San Vivaldo, Montaione, 22–24 settembre 2004, szerk. Sergio Gensini (Firenze: Montaione, Polistampa, 2006), 263–278, különösen: 276.

69 J. G. Rowe: „Paschal II, Bohemond of Antioch and the Byzantine Empire,” *Bulletin of the John Rylands Library* 49 (1966–1967): 165–202, különösen: 176–180.

70 Whalen, „God’s Will,” 112, 117; Flori, *Bohémond*, 275–277; Yewdale, *Bohemond*, 112–114.

71 Yewdale, *Bohemond*, 115: szerint tényleges keresztes hadjárat volt, hivatalos pápai megerősítéssel. Lásd Whalen, „God’s Will,” 113–117, McQueen, „Relations,” 462.

72 „[...] maxime ab imperatore Constantinopolitano infestatus [...] sibi adjutoria quaereret”: Bartolf, *Gesta Francorum*, Lib. LXV. 538.

73 *Historia Belli Sacri*, RHC Occ. III. 169–229, különösen: 228–229; Bari Névtelen, 155; Aacheni Albert, Lib. IX. 47. 702.

74 Chalandon, *Essai*, 242.

75 „[...] contra tyrannum”: Ekkehard, 230; Theotokis, *Norman Campaigns*, 200; Whalen, „God’s Will,” 116.

A keresztet felvevőket azzal kecsegtette, hogy „gazdag városok és várak”⁷⁶ várnak mindenkit, aki fegyvert ragad. Toborzó körútja sikeres volt. A hadba lépők szeme előtt újabb kereszties királyságok létrejötte lebegett.⁷⁷ A kortárs források szerint a sereg tagjai is tudatában voltak, hogy „Konstantinápolyt elfoglalandó szálltak vízre”, s nem csupán arra vállalkoztak, hogy letaszítsanak a trónjáról egy bizánci uralkodót, akinek a személye a többség számára teljesen érdektelen volt.⁷⁸

Ha utóbb Paszkál pápa fel is ismerte, hogy helytelenül cselekedett, mivel „megtévesztették”, és megvonta a pápai áldást a normann hódítótól, akkor a későbbiekben vizsgált, feltételezett normannellenes magyar fellépés is beleilleg Kálmán politikájába, hiszen a magyar király feljogosítva érezte így magát, hogy lépéseket tegyen a pápa által jogtalannak ítélt akció ellenében.

Alexiosnak fel kellett készülnie a legrosszabbra.⁷⁹ Bohemund felkarolta egy bizánci trónkövetelő ügyét és udvarába fogadta a trónfosztott IV. Rómanos Diogenés császár (1068–1071) feltételezett fiát.⁸⁰ Már a normannok vállalkozásának a nagysága is rettegéssel töltötte el Bizáncot, és arra készítette Alexiost, hogy szövetségeseiket keressen, beleértve Kálmánt, hiszen kétfrontos támadásra kellett felkészülnie: nyugatról, Itáliából, illetve keletről, Antiochia felől. Bohemund ugyanis még arra is hajlandó volt, hogy korábbi foglyul ejtőjével, a Dánismend uralkodóval szövetkezzen. Malik Gazi kész volt hadjáratot indítani egyszerre az Ikoniumi Szultánság és Bizánc ellen.⁸¹ Bohemund nem titkolta, hogy itt is az vezet, hogy bizánci területekre tegyen szert: „ha már szövetséget kötöttünk, könnyen [...] leigázzuk a császárság földjét”.⁸² Alexios kétségbeesetten nézett támogatók után és figyelmeztette Pisát, Genovát és Velencét, ne „hagyják, hogy megtévezzék őket [Bohemund] csalfa sza-

76 „[...] omne armatos secum in imperatorem ascendere commonuit, ac approbatis optionibus urbes et oppida ditissima promisit”: Ordericus Vitalis, VI. Lib. XI. 69; Whalen, „God’s Will,” 118.

77 McQueen, „Relations,” 470; Savvidēs, *Byzantino-Normannica*, 71.

78 „Boiamundus dux Apuliae contracto unde exercitu, accingitur ad invadendum Constantinopolitanum imperium”: [Gembloux-i Siegebart] Siegebarti Gemblacensis *Chronica cum continuationibus*, szerk. D. L. Bethmann, MGH SS VI. (*Chronica et annales aevi Salici*) (Hannover: Hahn, 1844), 268–474, különösen: 372; Beech, „Richard of Salerno,” 36.

79 Moravcsik Gyula: „Les relations entre la Hongrie et Byzance à l’époque de croisades,” *Revue des Études Hongroises* 8–11 (1933): 301–308, 315; Uó: *Bizánc és a magyarság*, (Budapest: Akadémiai, 1953) [2003²] 70; Székely György: „Ungarns Stellung zwischen Kaiser, Papszt und Byzanz zur Zeit der Kluniazenserreform,” in *Spiritualità cluniacense*. Centro di studi sulla spiritualità medievale, Convegno 2. 12–15 ottobre 1958 (Todi: Accademia Tudertina, 1960), 312–325, különösen: 324.

80 Ordericus Vitalis, VI. Lib. XI. 70; Theotokis, *Norman Campaigns*, 201; Fink, „Foundation,” 391.

81 Aachen Albert, IX. 35. 683.

82 „[...] foederati uero utrimque [...] expugnabimus terram Romanie [...] et subiugabimus [...] imperatoris regnum et terras”: Aachen Albert, Lib. IX. 35. 685; Anton Jenal: „Der Kampf um Durazzo, 1107–1108, mit dem Gedicht des Tortarius,” *Historisches Jahrbuch* (der Görres-Gesellschaft) 37 (1916): 285–352, különösen: 297; Chalandon, *Essai*, 234–236.

vai”.⁸³ A basileus különösen tartott attól, hogy Bohemund Pisát is rábírra az együttműködésre, mivel jól emlékezett arra, hogy 1099-ben a pisai hajóhad hogyan segédkezett a normannoknak a keresztény Korfu elpusztításában.⁸⁴ Egy effajta szövetség Magyarország dalmáciai érdekeit is sértette volna, és akár fel is jogosíthatta volna a magyar uralkodót egy adriai hadi akcióra. Az a tény, hogy pisaiak és genovaiak is álltak Bohemund zászlaja alá, kétségkívül magyarázatot ad arra, miért tett Velence hatékony ellenlépéseket.⁸⁵ 1105-re Alexios elszigetelődött. Végső kétségbeesésében Egyiptomba is követséget indított,⁸⁶ hogy a Fátimidák segítségével akadályozza meg a normannok átkeletét. A császár szinte az összes, a nyugati tartományokban állomásozó sereg-részét Sthlanitzánál vonta össze,⁸⁷ de jelentős erőket hívott vissza Kilíkiából és Szíriából is.⁸⁸

Dyrrachium ostroma: magyar hadjárat Apuliában?

Bohemund 1107 októberében átkelt az Adrián, Avlonánál (Aulon, ma Vlorë, Albánia) partra szállt, majd ostrom alá vette Dyrrachiont.⁸⁹ Az ostrom során kerülhetett sor az Apulia elleni magyar akcióra. Legkorábbi forrásunk, amely erről beszámol, Kézai Simon. (Mályusz Elemér nem Kézainak, hanem Ákos mesternek tulajdonítja a híradás egészét.)⁹⁰ Kézai krónikája szerint Kálmán velencei gályákat, vitorlás hajókat és teherszállító „dereglyéket” bérelt Velencétől egy sereg Itáliába való átszállítására. Elfoglalták a két kulcsfontosságú kikötőt, Monopolit és Brindisit, és mivel azok polgárai között voltak, akik Velencéhez húztak, a városok ellenőrzését átadták a Signoriának. A magyar hadsereg ezután három hónapig dűlta és fosztogatta Apuliát, majd visszahajózott Dalmáciába, és egy velencei helyőrséggel együtt „hátrahagyott egy magyar” várnagyot (*capitaneus*) és „a magyar király zászlaját”. Utóbbit (*banerium*) – azon túlmenően, hogy a magyar fennhatóságot akarta a szerző kiemelni – úgy is értelmezhetjük, mint egy *vexillum*nyi haderőt.⁹¹

83 AK, XII 1, 2, 359; Sewter, 368.

84 Fink, „Foundation,” 374.

85 Yewdale, *Bohemond*, 116.

86 Dölger, *Regesten*, 1220–1221. sz.; AK, XII 1, 3, 360; Sewter, 369; Ekkehard, 230.

87 Dölger, *Regesten*, 1224. sz.; AK, XII 3, 1, 364; Sewter, 374; Russo, „L’espansione,” 212.

88 Theotokis, *Norman Campaigns*, 203.

89 Pauler, „Horvát-Dalmátország,” 324.

90 Mályusz, *Az V. István-kori*, 39–41.

91 „[...] galeas, naves et territas cum Venetis solidavit, mittens cum eis exercitum Hungarorum in Apuliam, ubi Monopolim et Brundisium civitates occuparunt civibus quibusdam fidem Venetis observantibus. Cumque easdem civitates ad tenendum Venetis reliquissent, concitatis cursibus planum Apuliae in quibusdam locis devastantes, tribus mensibus in ea permansere. Tandemque ad naves redeuntes per mare in Dalmatiam revertuntur capitaneo Hungaro et regis Hungariae banerio ibidem cum Venetis derelictis”: Simonis de Kéza, cap. 64. 182–183.

Az apuliai magyar hadjáratról a 14. század derekának itáliai krónikásai is tudósítanak. Paolino da Venezia ismerte és használta Kézai Simon *gestáját*.⁹² Paolino nem említi, hogy az átkeléshez használt hajók velenceiek lettek volna, vagy hogy Monopoli és Brindisi Velencéhez hű polgárok ellenőrzése alatt maradt. Feljegyezi, hogy magyar várnagyot állítottak, de a zászlóaljnyi helyőrségről nem tud. A 14. század közepének velencei krónikáírója, Andrea Dandolo is átveszi a történetet, valószínűleg Paolinón keresztül, kisebb módosításokkal. Dandolo szerint Magyarország megállapodást kötött a köztársasággal, hogy a normann területek ellen indítsanak hadjáratot. Azt írja, hogy Kálmán nem csupán bérelte a hajókat, hanem maga indított egy Velence által a részére felállított flottát Apuliába.⁹³

A történet a 14. századi krónikakompozícióban is felbukkan: Kálmán „a velenceiek gályáit és hajóit zsoldjába fogadva és igen sok pénzért bérbé véve, nagy létszámú sereget küldött Apuliába. Ezek, miután kifosztották, három hónapon át ott maradtak. Mikor Monopoli és Brindisi városát is elfoglalták, a velenceiekre hagyták, hogy tartsák meg a Kálmán királyt illető haszonbér ellenében. Ők maguk visszatértek Magyarországra.” A krónikakompozícióban nem esik szó semmilyen zászlóaljról, vagy magyar várnagyról, de a szerző rámutat, hogy a városokat csak haszonélvezet fejében adták Velence kezére, s nem kerültek a köztársaság birtokába.⁹⁴ Brindisit és Monopolit azután viszszevették, „elűzvé onnan a velenceieket”.⁹⁵

Kézai Simonra megy vissza a késő 14. századi Lorenzo de Monaci(s) műve is (*Chronicon de rebus venetis*). Szerinte a magyarok a velenceiekkel szövetségben, a köztársaság flottájával egy hadsereget indítottak a normannok ellen, de arról nem ír, hogy Kálmán bérelte volna a hajókat, vagy sem. Brindi-

92 Paulus Venetus (Paolino da Venezia / Paolino Minorita), *Historia Satyrica* [(Speculum sive) Satyrica rerum gestarum mundi historia] in *Antiquitates Italicae medii aevi*, szerk. L. A. Muratori, I–VI. (Mediolanum: Societas Palatina, 1738–1742), IV. 4. 951–1034, különösen: 969; Körmen-di Tamás: „Az Imre, III. László és II. András magyar királyok uralkodására vonatkozó nyugati elbeszélő források kritikája,” PhD-disszertáció (Budapest: ELTE, 2008), 178; Simonis de Kéza: *Gesta Hungarorum*, 141, 2. jegyz.

93 „Colomannus rex misit exercitum in Dalmatiam [...] cum Venetorum foedus iniit contra Normannos et pariter exercitum in Apuliam ad eorum dam[p]na mittere statuit. Parata autem classe per Venetos, regius apparatus in Apuliam navigans, Brundusium et Monopolim obtinet, et tribus mensibus Apuliam vastant et redeunt.” Andrea Dandolo: *Chronicon Venetum*, RIS (Mediolanum: Societas Palatina, 1728), XII. 1–525, különösen: 259.

94 „Galeas quoque Venetorum et naves solidans et allocans pecunia maxima exercitum copiosum in Apuliam destinavit. Qui Apulia spoliata per tres menses permanserunt in ea. Ubi etiam Monopolim et Brundusium civitates expugnantes. Venetis ad tenendum pro utilitate regis Colomanni reliquerunt. Ipsi autem in Hungariam abinde sunt reversi.” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* [Praefatus est, textum recensuit [...] Alexander Domanovszky] in SRH I. 217–506. cap. 152. 433.

95 „Quae quidem civitates [...] expulsis venetis sunt rehabite”: *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.*, cap. 152; SRH I. 433.

si és Monopoli elfoglalását, háromhavi dülását és a városok – egy magyar várnagy hátrahagyása melletti – velencei kézre adását említi.⁹⁶

A 15. századtól az apuliai hadjárat folyamatosan szerepel a magyar elbeszélő munkákban, Thuróczytól Bonfinin át Istvánffyig. Hitelességét a kutatás általában elfogadta. Lexikonokba, kézikönyvekbe és általános összefoglaló munkákba is bekerült.⁹⁷ A történet valóságát azok a kutatók sem kérdőjelezték meg, akik az Árpádok 11–12. századi politikájával foglalkoztak.⁹⁸ Az első, aki kételyeket fogalmazott meg, Szűcs Jenő volt.⁹⁹ Szerinte az 1108-as hadjárat fikció, bár a történet magva hiteles lehet. Ha nem is indult tengeri hadjárat, valamilyen katonai akcióban részt vehetett Magyarország Bizánc pártján, szövetségben a velenceiekkel. Szűcs egyetértett Mályusszal abban, hogy a történet az V. István-kori gestában jelenhetett meg először, s azt később Kézai alakította át és szélesítette ki.¹⁰⁰ Érvelésének sarkpontja az, hogy Kézai tagja volt az István ifjabb király által az 1260-as évek végén a nápolyi Anjoukhoz indított küldöttségnek, ezért használt az apuliai hadjárat történetében például olyan hajótípust – az arab eredetű „territa” vagy „tarrida” –, amelyet minden bizonnyal a dél-itáliai szóhasználatból vehetett át.¹⁰¹ Szűcs szerint a szöveg magva autentikus lehet, de nagy része az 1270-es, 1280-as évekből származik, s éppen ezért nem lehet hiteles, hanem a szerző kitalációja.¹⁰² Ennek bizonyítéka például a *planum Apuliae*, amit a magyarok „benyargalásztak”, ami egyszerűen az antik, késő római *planum Lombardie* kifejezésére mehet vissza. Szűcs nem tartotta elképzelhetetlennek, hogy történhetett olyan esemény 1108-ban, ami Kézai történetének valóságalapját képezhette. Gondolatmenetét követve én is úgy vélem, hogy ha nem is egy expedíciós hadtest szállt partra Itáliában, egy kisebb léptékű bizánci és velencei szövetségben végrehajtott magyar hadjárat nem elképzelhetetlen Dél-Itáliában.

A krónikakompozícióban Brindisit és Monopolit „azután a császár által küldött” csapatok „szerezték vissza, elűzvéen onnan a velenceieket”.¹⁰³ A kró-

96 „Calomanus Rex [...] Venetique contra Normannos confederantur ad invicem. Rex mittit cum Veneta classe exercitum contra eos in Apuliam, capiuntque Monopolim, et Brundisium, et dum captas civitates Veneti custodirent, Ungari decurrunt hostiliter totam Apuliam, et post damna illata Apulis per tres menses, redicto in dictis terris captis cum venetis Capi-taneo Ungaro redeunt in Pannoniam.” Monacis, *Chronicon*, 93.

97 *Kronológia*, I. 100; Makk, „Megjegyzések”, KMTL, 314–315.

98 Pauler, *A magyar nemzet története*, I. 271; Makk, „Megjegyzések”, 29; Kristó, *Az Árpád-kor háborúi*, 72; Kapitánffy, *Hungarobyzantina*, 167.

99 Szűcs, „Társadalomelmélet”, 838, 860.

100 Mályusz, *Az V. István-kori*, 34–36.

101 Szűcs, „Társadalomelmélet”, 838, 857–860.

102 Szűcs, „Társadalomelmélet”, 856.

103 „Quae quidem civitates [...] missos per Cesarem expulsis venetis sunt rehabite”: *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.*, cap. 152; SRH I. 433. Fordítás: Dér Terézia és Galántai Erzsébet, in *Írott források*, 421. A kiadás jegyzetét írta: Thoroczkay Gábor. Bellus Ibolya fordításában is párizsi zsoldosok állnak. *Képes Krónika*. A kisértőtanulmányokat Dercsényi Dezső, Kristó Gyula és Csapodiné Gárdonyi Klára, a jegyzeteket Kristó Gyula írta. (Budapest: Corvina, 1986), 190. Szabó Károly a kettőt némileg összevonva párizsi zsoldosokként fordította

nikaszöveg fordításai ezeket a csapatokat jórészt „párizsi zsoldosokként” (*soldatos Parisanorum*) aposztrofálják, de logikusabbnak tetszik a más szövegahagyományon alapuló, a Budai Krónika családjának tagjaiban szereplő „pisai gályások” (*galiotas Pisanorum*).¹⁰⁴ A messzi Párizsból érkező zsoldosoknak sok realitása sincs, talán utalhat arra, hogy később az északfrancia területekről származó normannok játszhattak szerepet a városok visszavívásában, de akkor a német-római császárnak nincs helye a történetben, hiszen V. Henrik nem lett egyszeriben a normannok szövetségese. Pisa viszont beleillik: az 1110-es években, amikor Bohemund halála után a normannok csillaga egy időre lehanyatlott, Velencével szemben pedig a német császár a később is mindig ghibellin érzelmű Pisát támogatta, a velencei megszállás alól Pisa vette át a két dél-itáliai támaszpont feletti ellenőrzést. Az évtizedekkel korábban író Kézainál nem szerepel, hogy a német császár foglalta volna vissza a városokat. Szó nincs ilyesmiről: szerinte a városokat „ifjabb Vilmos”, Szicília királya „nagy költséggel” szerezte vissza a pisaiak segítségével.¹⁰⁵

Szűcs Jenő szerint az, hogy Kézai Pisát is szerepeltette a szövegében, egyértelműen a történet kései kreációját igazolja, hiszen azt az 1270-es és 1280-as évek nápolyi–pisai konfliktusai ihlették.¹⁰⁶ Úgy gondolta, hogy a kikötővárosok nem állhattak ennyi ideig – a krónikában szereplő „Vilmos nápolyi király” koráig – velencei fennhatóság alatt a dél-itáliai normannok királyságának kellős közepén. I. Vilmos is csak évtizedekkel később, 1154-ben lépett a trónra. Ezzel szemben Domanovszky Sándor úgy érvelt, hogy Kézai szerint a városokat II. (Jóságos) Vilmos normann király foglalta vissza 1166-os trónra lépése előtt.¹⁰⁷ Veszprémy László azonban igazolta, hogy bár Brindisit korábban már I. (Gonosz) Vilmos (1154–1166) visszafoglalta, még 1156-ban, de az akkor már nem pisai, hanem bizánci kézen volt. Monopoli esetében úgy ítélte

---

a kérdéses szövegrészt. *Marci chronica de gestis Hungarorum ab origine gentis ad annum MCCCXXX producta. E codice omnium, qui exstant, antiquissimo bibliothecae Palatinae Vindob. picto (etc.)*. Pest, 1867. LXXXIV.

104 „per galiotas Pisanorum / soldatos Parisanorum”: A szerkesztő-fordító is jelzi, a V kézirat „Parisanorum” olvasata „Pisanorum”. Domanovszky Sándor, SRH I. 433, 4. jegyz. Geréb László fordításában is pisai gályások szerepelnek: *Képes Krónika*, sajtó alá rend. Mezey László. A krónika magyar szövege ford. Geréb László (Budapest: Helikon, 1964), 97; *Képes Krónika – A magyarok régi és legújabb tetteiről, eredetükről és növekedésükről, diadalaikról és bátorságukról*, (Budapest: Maecenas, 1993) <http://mek.oszk.hu/10600/10642/10642.htm> (letöltés: 2022. 07. 20.). Lásd még Bollók János fordításában: „pisai zsoldosok”: *Képes Krónika*, ford. Bollók János, jegyz. Szovák Kornél, Veszprémy László, utószó, függ., irodalomjegyz. Szovák Kornél (Millenniumi magyar történelem – Források), (Budapest: Osiris, 2004), cap. 152. 99. Nézetem szerint, ha pisaiak voltak, kétségtelenül gályákon érkezettek, így a két variánst össze lehet kapcsolni.

105 „Quas quidem civitates Guillelmus iunior rex Siciliae per auxilium Pisanorum cum magnis sumptibus postmodum vix rehabuit.”: Simonis de Keza, *Gesta Hungarorum*, cap. 64. 183. SRH I. 433.

106 „per auxilium Pisanorum”: Simonis de Kéza, *Gesta Hungarorum*, cap. 64. SRH I. 183; Szűcs, „Társadalomelmélet,” 861.

107 SRH I. 433, 5. jegyz.

meg, a várost visszavevő uralkodó az ifjú III. Vilmos lehet, aki 1194-ben uralkodott – s rá gondolhatott a krónikás is. Így pedig egy német császár is beleilleszthető a történetbe: VI. Henrik 1194-ben egy genovai és pisai flotta segítségével megtámadta Szicíliát, vélhetően ennek a nyomát találjuk a krónikában.¹⁰⁸

Ezen a ponton nem osztom Szűcs véleményét. Kézai nápolyi missziót teljesített, s több forrása származhatott dél-itáliai kútfőkből, a pisai-nápolyi viszály tekintetében azonban úgy gondolom, hogy korábbi magva is lehet a történetnek, nem kell feltétlenül a 13. század végén keresnünk annak forrását. Velence a 12. század elején ugyanúgy összeütközött Pisával, ahogyan a rivális kereskedő-köztársaságot támogató normannokkal. Ha 1107–1108-ban Velence tengeri blokád alatt tartotta Dél-Itáliát, a pisaiak lehettek azok, akikhez a normannok fordulhattak segítségért, amint azt az első kereszties hadjáratot követően is tették a keleti Mediterráneumban.

Veszprémy László szerint „sem zárható ki”, hogy magyar erők részt vehettek egy ilyen hadjáratban Apuliában.¹⁰⁹ A 12. századi magyar hadszervezetet ismerve egy ilyen nagyszabású, expedíciós hadjárat egészen hihetetlennek tűnik. Bámulatos vállalkozás lehetett egy több hónapos hadjárat, két tengeri átkeléssel, tekintélyes városok ostromával és bevételével, majd az apuliai „síkság” településeinek feldúlásával. Logisztikai szempontból kivételes szervező erőt és anyagi háttérrel igényelt, akkor is, ha „csak” bérelte a király a velencei hajókat. Első pillantásra úgy tűnik, a korabeli Magyarország katonai potenciálja nem lehetett képes egy ilyen hosszú és kimerítő akcióra. Ha a horvátországi hódítást, vagy Kálmán – tényszerűen még kevésbé ismert – dalmáciai akcióit nézzük, vagy a király 1099-es, a przemysli/peremisli ütközetbe torkolló hadjáratát tekintjük viszonyítási alapnak, nem járunk helyes úton, mert ha valóban megvalósult a krónikások említette apuliai hadjárat, az akkora szabású hadi vállalkozás volt, amihez a fentiek egyike sem mérhető. Egy dolog rövid, pár hónapos hadjáratban kiterjeszteni a magyar fennhatóságot Horvátországra, de egészen más dolog expedíciót szervezni több száz mérföldre a tengeren keresztül, városokat ostromolni, hónapokra berendezkedni idegen földön, központi ellátás és utánpótlás hiányában, ahol, valljuk be, a gyors visszavonulásra sincs remény, továbbá a hazatéréshez is hosszas szervezés és pénz szükségeltetik.

Mi lehetett a valóságalapja e vállalkozásnak, ha megtörtént egyáltalán? 1107–1108-ban a politikai-diplomáciai konstellációban nem elképzelhetetlen, hogy Magyarország részt vett egy Bizánc-párti velencei vezetésű katonai blokádban, ami meggátolta a normannok további csapatainak átkelését az Adrián.

Elképzelhető, hogy kisebb magyar kontingenssel Kálmán király is részt kívánt venni a harcokban, hogy a bizánci–magyar szövetség jegyében csatla-

108 Simonis de Kéza: *Gesta Hungarorum*, 141, 2. jegyz.

109 Uo.

kozzon Velence katonai akcióihoz. Oka is lehetett a részvételre, hiszen nem lehetett figyelmen kívül hagyni, hogy a normannok Dyrrachion bevétele után, vagy akár azt megelőzően a szárazföldön nyomulnak előre, északra, Zéta vagy Dalmácia déli része felé, hogy további csapataik partraszállásához Avlonán kívül kikötőkre tegyenek szert. Kálmán már csak Dalmácia védelme okán is hadba léphetett, ha nem akarta feláldozni frissen szerzett pozícióit. A dalmát városokat már jól ismerték a normannok, és most is kitűnő bázisokra tehettek volna szert Zára vagy Spalato birtokában, amelyek a további felvonulást könnyítették volna meg a Balkánon. Megakadályozandó a normannok partraszállását a dalmát partszakaszon, Kálmán erői részt vehettek a városok szárazföldi vagy tengeri védelmében. Ezeket az erőket nyilván a Bizánc-szövetséges Velence gályái szállíthatták, amelyeket a király bérelt. Kálmán alapos előkészületeket tett: már 1105-ben sem csak a szárazföldi Dalmáciát vette uralma alá, hanem a Quarnero-öböl szigeteit is.¹¹⁰ A magyar haderő képes lehetett akár hadiflottát is felállítani, hiszen a király 1105-ben az északdalmát szigetek elfoglalásakor Ugra bán parancsnoksága alatt hajókat is harcra állított. A bán feladata az volt, hogy flottájával – amelyek hajói nyilván lehettek bérelt velencei, raguzai vagy bizánci gályák – kiterjessze a befolyását a Quarnero-öbölre, és ellenőrizze akár az azon túli tengeri útvonalakat is.¹¹¹

Nem tudjuk, hogy a feltételezett akcióra pontosan mikor került sor. Kálmán 1108. május 25-én kiváltságlevelet adott Trau városának.¹¹² Itineráriumáról semmit sem tudunk az év korábbi szakaszában – eltekintve attól, hogy jelen volt a dömösi prépostsági templom felszentelésén 1108 elején. (Az ugyancsak jelen lévő Álmos herceg az év húsvétján már Passauban tartózkodott, s mivel az adott év húsvét vasárnapja április 5-ére esett, s el is kellett utaznia Magyarországról a Német-római Birodalomba, a felszentelést legkésőbb március derekára tehetjük.) Kálmán május végére könnyen odaérhetett Trauba, vagy akár azt megelőzően, április végétől is tartózkodhatott Dalmáciában. A király jelenlétét, sőt a dalmát városnak adott kiváltságlevelét is magyarázhatja, hogy a normannok akkoriban éppen azt tervezték, hogy a Dyrrachion elhúzódó ostroma miatt egyre szűkösebb utánpótlásukat a szárazföldről egészítik ki, és ezért kiterjesztik katonai tevékenységüket az albán partszakaszon túlra, a zétai és a déli dalmát területekre. A velencei flotta is fokozott figyelemmel viseltetett e partszakasz iránt. Így nem elképzelhetetlen, hogy néhány, a dalmát partszakaszon járőröző, vagy a blokádot fenntartó velencei gálya ma-

110 Ludwig Steindorff: *Die dalmatinischen Städte im 12. Jahrhundert. Studien zu ihrer politischen Stellung und Gesellschaftlichen Entwicklung*, (Köln: Böhlau, 1984), 49–50.

111 Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier*, 199. Arbe/Rab szigetének és városának megszállására 13 hajót készítettek elő: „Sint ergo ad praedicta perficienda aptae tredecim naves, quatenus transeuntes per mare in insulam intrare, et civitatem capere valeamus”: *Historia s. Christophori Martyris in Enchiridion Fontium Historiae Croatiae*, szerk. Ferdinand Šišić (Zagreb: Zemaljske Vlade, 1914), 623. Érdekes azonban, hogy az egyébként jól értesült Spalatói Tamás nem szól semmilyen tengeri összecsapásról.

112 DHA I. 357; RA I., no. 41; Györffy, „A XII. századi,” 49.

gyar csapatokat is a fedélzetére vett. 1108 tavaszán a király ezért is döntött úgy, hogy személyesen felügyeli Dalmácia védelmét.

Meg kell vizsgálnunk a másik oldalt is: van-e nyoma az apuliai partraszállásnak, két város évekig tartó megszállásának és a vidék három hónapon át tartó dúlásának az itáliai kútfőkben? Csupán néhány korabeli – s nem 14. századi, már Kézaira vagy Paolino da Venezia-ra alapozó – forrásunk van, amely tud bármilyen katonai aktivitásról Dél-Itáliában Bohemund 1107–1108. évi dyrrachioni hadjárata idején. A kifejezetten Durazzo ostromáról író Radulphus Tortarius semmit nem tud a dél-itáliai hadműveletről.¹¹³ A korszakban a dél-itáliai normannok tekintetében leginkább jól értesült a Bari Névtelen sem említ hasonlót, sőt Dél-Itália egyik legfontosabb, kora 12. századi krónikása, Salernói Romuald sem szól a hadjáratról,¹¹⁴ igaz, ő legalább a velencei blokádról ír, 1107–1108 telére helyezve azt. Romuald adatait megerősíti, hogy Alexios 1107 őszén kért tengeri segítséget a velenceiektől,¹¹⁵ aminek eleget téve a köztársaság flottája Ordelafo Falier vezetésével Apulia és Illyricum kikötői között foglalt állást.¹¹⁶ Ezt támasztja alá az *Annales Venetici breves* beszámolója is, miszerint a doge 1107 decemberében szállt tengerre.¹¹⁷

A kritikus katonai helyzet miatt Alexios császár kénytelen volt a bizánci flotta szinte teljes állományát is Dyrrachionhoz irányítani „Ázsia, sőt, Európa tengerparti városaiból” is.¹¹⁸ A köztársaság ugyanis egymaga nem volt képes uralni az egész adriai térséget,¹¹⁹ és Bizánc összes haderejére szükség volt, hogy elvágják Bohemundot az utánpótlásától és megakadályozzák, hogy újabb erősítések érkezzenek. Anna Komnéné azon megjegyzése, hogy „Európa tengerparti városaiból” is begyűjtötték a harcra képes hajókat, arra is utalhat, hogy az Illyricumtól északra eső térségek haderejét is bevonták, s akár a magyar kézre került dalmát városoktól is kérhettek segítséget. Ez még inkább alátámaszthatja a magyar részvétel lehetőségét. Illyricum kikötői tehát 1108-ra görög és velencei védelem alatt állottak, az újonnan érkező normann hajóknak más kikötőket kellett találnia. Szárazföldi hadviselésre is készülve Dalmáciát tekinthették volna egy másodlagos, kikötésre és szárazföldi hadviselésre, valamint utánpótlás beszerzésére is alkalmas támaszpontnak. Bohe-

113 Radulphus Tortarius: *Poema de obsidione Dyrrachii*, Cod. Vat. Reg. 1357, in *Rodulfi Tortarii carmina*, szerk. Marbury B. Ogle, Dorothy M. Schullian (Rome: American Academy, 1933).

114 [Salernói Romuald] *Romualdi II archiepsicopi Salernitani annales*, ed. Wilhelm Arndt, MGH SS XIX. *Annales aevi Suevici*. (Hannover–Stuttgart: Hahn, 1866) 387–461, különösen: 414.

115 Dölger, *Regesten*, 1238. sz.

116 Uo.

117 *Annales Venetici Breves*, szerk. Henry Simonsfeld, MGH SS XIV. [Supplementa tomorum I–XII, pars II. Supplementum tomi XIII] (Hanover: Hahn, 1883), 69–72, különösen: 70.

118 ἄμα δὲ καὶ τῶν Κυκλάδων νήσων καὶ τῶν παρὰ θάλασσαν τῆς Ἀσίας πόλεων καὶ αὐτῆς τῆς Εὐρώπης στόλον παρεκελεύσατο ἀπαρτίσαι [Ugyanabban az időben felszólította a Kükládok, Ázsia, sőt, az európai tartományok tengerparti városait, hogy állítsák fel flottájukat]: AK, XII 4, 3, 369; Sewter, 379.

119 Angold, *Byzantine Empire*, 251.

mund arról ábrándozott, hogy az egész adriai partszakaszt megszerzi.¹²⁰ Az *Alexias* megerősíti, hogy szándékában állt „visszafoglalni Illyricumot”.¹²¹ Anna Komnéné szerint a normann sereg „az egész adriai partszakaszt” megszállta, s ugyan nem pontosítja, mit ért ezalatt, de úgy is gondolhatta, hogy a normannok Dalmácia déli részére is ki akarták terjeszteni befolyásukat.¹²²

Alexios császár Isaakios Kontostephanos parancsnoksága alatt Dyrrachionhoz rendelte a bizánci hajóhad színe-javát, hogy őrizze az átkelésre alkalmas útvonalakat, és „semmit se engedjen átszállítani” Itáliából.¹²³ A tengernagy túlteljesítette a parancsot, partra szállt Itáliában, és ostrom alá vette Otranto városát. Noha Kontostephanos kudarcot vallott, felsejlik az is, hogy a normannellenes itáliai szárazföldi akció nem volt eleve kivitelezhetetlen. Az Otranto elleni bizánci hadjárat például szolgálhatott egy későbbi magyar–velencei vállalkozás számára, igaz, tanulságul is szolgált arra nézve, hogyan *nem* szabad expedíciós háborút folytatni.¹²⁴ Kontostephanos flottája nem volt felkészülve szárazföldi hadviselésre és várostromra. Ha a bizánciak valóban terveztek volna egy ilyen diverzáns akciót, arra megfelelő csapatokat küldtek volna, például a területpusztításhoz kiválóan értő besenyőket, akikről tudjuk, hogy Dyrrachionnál is szolgáltak a komnénosi hadseregben.¹²⁵ A feladatra alkalmas lehetett volna egy tengeren szállított magyar könnyűlovas kontingens is. Kontostephanos kudarca új helyzetet teremtett: hadereje egy részét elveszítette, a flottája nem volt képes tartani a tengerzárát, így éppen az otrantói vereség magyarázhatja, miért kellett a császárnak a velenceiekhez fordulnia a tengeren, és esetlegesen egy jól megszervezett itáliai ellencsapást kérnie, akár a magyar királytól.

A tengeri ütközetek a normannok és a bizánciak között 1108 húsvétjáig tartottak.¹²⁶ A magyar–velencei hadjáratra késő tavasszal vagy nyáron kerülhetett sor. Szavvidisz kutatásai szerint a velencei flotta rendszeresen portyázott az Adrián,¹²⁷ s egyes nézetek szerint a köztársaság hajói, kiegészülve a Kontostephanos veresége után újjászervezett görög flottával, vissza tudták szerezni az uralmat az Adria fölött, és egészen szeptemberig tartották fenn a tengerzárát.¹²⁸ Bohemund le is mondott a tengeren érkező utánpótlásról, sőt,

120 Harris, *Byzantium and the Crusades*, 78.

121 AK, XII 1, 1, 359; Sewter, 369.

122 τούτους γὰρ ἅπαντας συλλεξάμενος <ἐπι> πάσης τῆς ἐντὸς Ἀδρίου ὑφήπλωσε γῆς καὶ τὰ ἐφεξῆς ἅπαντα λησάμενος τῇ Ἐπιδάμνῳ προσέβαλεν [Ezek után a felállított hadsereget az egész országban elrendezte az Adria partjai mentén, majd miután tudatosan feldúlta a vidéket, megtámadta Epidamnust]: AK, XII 9, 2, 382; Sewter, 392.

123 AK, XII 8, 2, 378; Sewter, 388.

124 Russo, „L’espansione,” 212; Yewdale, *Bohemond*, 112–113.

125 Yewdale, *Bohemond*, 113.

126 1108. április 5.: *Narratio Floriacensis*, 361. f. j.

127 Savvidēs, *Byzantino-Normannica*, 77.

128 Lilie, *Byzantium and the Crusader States*, 75; Russo, „L’espansione,” 214; Yewdale, *Bohemond*, 118; Matthew Bennett: „Norman Naval Activity in the Mediterranean c. 1060–c. 1108,” *Anglo-Norman Studies* 15 (1993): 41–58, különösen: 56.

az összes hajóját elégettette, hogy egy se kerüljön a velenceiek kezébe. A köztársaság hajói egy egész évig álltak hadban a térségben,¹²⁹ míg az újrászervezett bizánci flotta nagyobb területet tartott ellenőrzése alatt, mint valaha, ezzel Bohemund még inkább sebezhetővé vált egy, a tenger felől érkező támadással szemben.¹³⁰ A velencei – és feltehetően vele együtt részben magyar – ellenállás az Adrián képes volt megálljt parancsolni a tenger északi urainak és megállította a normann előretörést.¹³¹ Az új erőre kapott bizánci flotta arra is képes volt, hogy az ostromlott Dyrrachion segítségére siessen egy „óriási élelmiszer-szállítmánnyal”.¹³² Mivel most már a bizánciak és a velenceiek uralták a tengert, s mivel Bohemund nem tudta kihasználni a tengerparti támaszpontjait, a normann akció kudarcra elkerülhetetlen volt.¹³³

A bizánciak jelentős veszteségeket szenvedtek a szárazföldön, és egyre nagyobb igény mutatkozott, hogy friss erőket vessenek be és újabb hadigályákat csoportosítsanak át az Adriára.¹³⁴ A viszály holtpontra jutott, hiszen a normannok híresek voltak arról, hogy sohasem adják fel, és most sem akaródzott felhagyniuk a város ostromával, még akkor sem, amikor ők is napról napra hatalmas veszteségeket szenvedtek. Élelmiszer-utánpótlás hiányában, járványoktól, betegségektől sújtva, a hadseregből sokan dezertáltak.¹³⁵ A bizánciak némi sikerrel még megvesztegetni is megpróbálták egyes normann parancsnokokat.¹³⁶ A Bohemunddal nem különösképpen rokonszenvező Hauteville-família is megvonta tőle a támogatását, mivel fel voltak készülve arra, különösen Otranto ostromát követően, hogy egy idő után a saját itáliai birtokaikat kell védeniük a velenceiektől. Kontostephanos otrantói hadjáratának alapötlete nem volt rossz. Célpontja Apulia azon része volt, mely Bohemund uralma alatt állott. Ebből a szempontból egy, a normannok hátában indított diverzáns akciónak igen nagy jelentősége lett volna. Kontostephanos csupán a megvalósítás módjában követett el hibát. Bohemund számára fájó pont lehetett stratégiaiul fontos kikötőinek, Brindisinek és Monopolinak elvesztése Dyrrachion ostroma közepette. A velencei–magyar akció – még akkor is, ha csak annyit feltételezünk, hogy a magyar haderő egy része, csatlakozva a velenceiek blokádjához, a szárazföldi kikötőhelyeket védte Dalmáciában – végső soron hoz-

129 Yewdale, *Bohemond*, 118; Morea, *Marco Boemondo*, 90; Michael Matzke, „Boemondo e Daiberto di Pisa,” in *Boemondo, storia di un principe normanno*, atti del Convegno di Studio su Boemondo, szerk. Nunzio Lozito, Benedetto Vetro, Franco Cardini (Lecce: Gelatina, 2003), 95–106, különösen: 105; Russo, „L’espansione,” 217.

130 AK, XIII 6, 4, 401; Sewter, 412; Dölger, *Regesten*, no. 1241; Chalandon, *Essai*, 245.

131 Stephenson, *Byzantium’s Balkan Frontier*, 182.

132 Acheni Albert, *Lib. X.* 45. 759.

133 Ordericus Vitalis, *VI. Lib. XI.* 104, 2. jegyz.; Whalen, „God’s Will,” 120.

134 AK, XIII 7, 1, 403; Sewter, 413.

135 AK, XIII 4, 3–8, 395–397; Sewter, 406–407; Yewdale, *Bohemond*, 120; Harris, *Byzantium and the Crusades*, 78–79.

136 Acheni Albert, *Lib. X.* 445. 757; *Narratio Floriacensis*, 362; William of Malmesbury, *I. Lib. IV.* 387. 693; Ordericus Vitalis, *VI. Lib. XI.* 104; Dölger, *Regesten*, no. 1239; Jenal, „Kampf um Durazzo,” 307.

zájárulhatott a normannok kapitulációjához. Látva Bohemund kudarcát, II. Paszkál pápa is arra az elhatározásra jutott, hogy minden támogatást megvon a normann hercegtől. Bohemund kénytelen volt letenni a fegyvert és békéért folyamodni.¹³⁷

Volt még egy elvi lehetősége annak, hogy magyarok is bekapcsolódjanak egy dél-itáliai háborúba Bizánc oldalán. Olajos Teréz kutatásai arra mutatnak rá, hogy az 1050-es években magyar csapatok harcoltak bizánci kötelékben Calabrióban. Forrásaink szerint egy jelentős haderő (*tagma*) állt magyar vezetők (*domestikos* és *spatharokandidatos*) irányítása alatt. Elképzelhető, hogy a bizánciak könnyűlovas kontingenseket csoportosítottak át Apuliába velencei hajókon, hogy a normann kikötőket megtámadják, és ennek az akciónak a nyomát őrizték meg a krónikák. A távoli katonai átcsoportosítás nem volt szokatlan a bizánci hadszervezetben. A 11. század végén vannak adatok, hogy a bizánci szolgálatban Itáliában állomásozó magyarok ott is ragadtak: erre utalnak a magyar nevek a calabriai birtokösszeírásokban.¹³⁸ Az „Ungros” személynévként szerepel a bizánci forrásokban, valószínűleg a magyar katonák dél-itáliai jelenléte miatt.¹³⁹ Az időközben normann uralom alá került, leszerelt katonabirtokosokat is reaktiválhatták, s az érkező velencei flotta támogatásával ők is fegyvert foghattak a Bizáncot dúló normannok hátában.

A deabolisi szerződés

Bohemund felhagyott Dyrrachion ostromával, és már 1108 szeptembere előtt békeajánlattal fordult Alexios császárhoz.¹⁴⁰ Arra, hogy valamiképpen Kálmán is érintett volt a háborús konfliktusban, abból következtethetünk, hogy a Deabolisban folyó tárgyalásokra követeket küldött. A békeszerződés 17 „jelen lévő” tanú „előtt köttetett”, akik közül ketten Magyarországot képviselték.¹⁴¹ Közvetlenül az udvarból megjelent, a birodalmat képviselő tanúk után sorolták fel a magyarokat, kihangsúlyozva ezzel a királyság jelentékeny szerepét a béketárgyalásokban. Anna Komnéné jegyzékében szerepel Peres ispán („zupanus”) és Simon (ζουπάνος ὁ Περγῆς καὶ Σίμων), „akik a dákoktól a király részéről érkeztek”.¹⁴² A „dákoktól” (ἐκ τῶν Δακῶν) érkező követek Magyar-

137 AK, XIII 8, 6, 407; Sewter, 416.

138 Olajos Teréz: „Egy felhasználatlan forráscsoport a 11. századi magyar–bizánci kapcsolatok történetéhez,” *Századok* 132 (1998): 215–222, különösen: 218–219.

139 Olajos Teréz: „Felhasználatlan bizánci forrás a magyarság korai történetéhez,” *Antik Tanulmányok* 33/1 (1987–88): 24–27.

140 Dölger, *Regesten*, 1242–1243. sz.; I. N. Lioubarskij és N. M. Freidenberg: „Devol’skij dogovor 1108 g. meždú Alekseem Komninomi Boemundom,” *Vizantijskij vremennik* 21 (1962): 260–274.

141 Οἱ μέντοι παρουσιάσαντες μάρτυρες καὶ ὑπογεγραφοίτες, ὧν ἐναντίον ταῦτα τετέλεστο, εἰσὶν οὗτοι: AK, XIII 12, 28, 423; Sewter, 434.

142 οἱ ἐκ τῶν Δακῶν ἦγοντες ἀποκρισιάρχοι παρὰ τοῦ κρᾶλη καὶ συμπενθέρου τῆς βασιλείας, ζουπάνος ὁ Περγῆς καὶ Σίμων [a dákoktól a királynak, öfelsége nászurának részéről érkezett küldöttek, Peres ispán és Simon]: AK, XIII 12, 28, 423; Sewter, 434; ÁMTBF, 107.

országgra utalnak, és a „kralés” (χράλης) a királyt jelöli. A χράλης-t Anna a császár „nászuraként” aposztrofálja.¹⁴³ Ő valójában „basileus Ióánnésnak”, a császár fiának az apósát jelenti, azaz egy „közös” rokont. Habár a történetírás némileg kételkedett abban, hogy ez Kálmánra utal, hiszen a királyság tulajdonképpeni uralkodója, Könyves Kálmán nem volt Ióánnés Komnénos apósa, László azonban már nem volt az élők sorában.¹⁴⁴ Alexios úgy gondolkodhatott, hogy mivel Kálmántól kérte meg Piroskát fia számára, aki a király gyámsága alatt nevelkedett, Kálmán apóstársa volt. Az *Alexias* latin fordításai a „közös” após (*consocer*) kifejezést használják.¹⁴⁵ Anna Komnéné úgy érthette, hogy Alexios nászának, rokonának titulálta a királyt.

A magyar tanúk jelenléte a bizánci–normann béketárgyalásokon megerősíti annak lehetőségét, hogy Kálmán részt vett a katonai konfliktusban. A tanúk listáján csupán néhány görög név van, mivel a bizánci udvarban és a hadsereg vezetésében számos külföldi volt.¹⁴⁶ Alexios meghívta szövetségeseit a béketárgyalásokra, köztük itáliaiakat, lombardokat, mellettük pedig azokat az apuliaiakat, szicíliai normannokat és franciákat, akik szemben álltak Bohemunddal. A tanúk közül a frankok, franciák és a normannok Bizánc szövetségeseit, Roger Borsát és II. Rogert, Szicília grófját képviselték.¹⁴⁷ A tizenkét császári tanú közül hét nyugati származású volt, és még a listán szereplő bizánciak is Basileios eunuch és Kónstantinos írnok, Bohemund riválisának, Senescallus (vagy Siniscard) Richárdnak¹⁴⁸ a megbízottjai voltak. Richárd, „az udvarmester”, Guiscard Róbert másodunokaöccse volt, s szemben állt már Guiscard-dal is, nem csak Bohemunddal, mi több, az ellenpárt fejével, Roger Borsával ápolt szoros barátságot. Ezért is nevezhették ki Apulia és Calabria sénéchaljának, éppen a családi örökösödési harcban vitatott területek közepére, ahol meg kellett küzdeni Bohemund birtokintézőivel.¹⁴⁹ Salernói Richárd, Bohemund unokafivére, aki szintén a kézjegyével látta el a békét, ugyancsak nyíltan Bizánc mellett foglalt állást. Mindez rávilágít az Hauteville-

143 συμπενοθέρος

144 ÁMTBF, 107. mm. j.; *Írott források*, 334; Dölger, *Regesten*, no. 1243; Moravcsik Gyula: *Szent László leánya és a bizánci Pantokrator-monostor* (Konstantinápoly: Magyar Tudományos Intézet, 1923), 7; Gyóni, „A legkorábbi magyar–bizánci,” 216.

145 „Inter ceteros legati regis Hungariae [...] qui ex Dacis venerunt apocrisiarii a Crali et consocero regiae maiestatis.” Anne Comnène: *Alexiade*, in RHC Historiens grecs, publ. par les soins de l’Académie des inscriptions et belles-lettres (Paris: Imprimerie nationale, 1875) I. 186; Annae Comnenae *Alexiadis*, I–II. (CSHB 2–3) szerk. Ludwig Schopen (Bonn: Weber, 1839–1878), II. 246; Annae Comnenae *Alexias*, in *Patrologia Graeca*, szerk. J.-P. Migne (Paris: Imprimerie Catholique, 1864) vol. 131. coll. 1026.

146 Morea, *Marco Boemondo*, 92; Marquis de la Force: „Les conseillers latins du basileus Alexis Comnène,” *Byzantion* 11 (1936): 153–165.

147 Adelaide del Vasto, Roger felesége kormányzott régensként II. Roger kiskorúsága idején.

148 Senescallus Richárd, Guiscard Róbert apjának, Hauteville-i Tankrédnak volt az unokája.

149 Alexander Kazhdan: „Latins and Franks in Byzantium, Perception and Reality from the Eleventh to the Twelfth Century,” in *The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World*, szerk. Angeliki E. Laiou és Roy P. Mottahedeh (Dumbarton Oaks: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 2001), 83–100, különösen: 93–94.

nemzetséget megosztó éles szakadéokra.¹⁵⁰ A normann nemesség jó része, akik a konfliktusban Bohemund ellen sorakoztak fel, szintén érintettek voltak a herceg Bizánccal folyó háborújában, részben azért is, mert a harcok áterjedhettek Itáliába is. A Bizánc-párti normannok minden bizonnyal támogathatták a velencei – és magyar – háborús erőfeszítéseket az Adria térségében. Nyilván nem véletlen, hogy a béketárgyalásokra Deabolisba utaztak Itáliából, ahogy az sem hagyható figyelmen kívül, hogy a magyar királynak is voltak olyan megbízottjai, akik a császár udvarában foglaltak helyet a konfliktus során, hiszen nem valószínű, hogy az ostrom feladása után indultak útnak Magyarországról, s szeptemberre már a távoli Deabolisba is értek. Mindez alátámasztja, hogy Kálmán érintett volt a háborúban, és állandó követekkel képviseltette magát a basileusnál.

A bizánci történetírók közül a kortárs Ióánnés Zónaras nem tud a bizánci–magyar katonai szövetségről, és arról sem, hogy magyarok vettek volna részt a Bohemunddal kötött béke aláírásában, annak ellenére, hogy műve arra enged következtetni, hogy szoros kapcsolatban állott a Komnénosok udvarával az 1100-as és 1110-es években. Zónaras közli a magyar házasság körülményeit, és teljes részletességgel ír arról, hogyan vezette Bohemund seregét Dyrrachion ellen. Arra is kitér, hogyan húzódott el az ostrom jelentékeny számú polgári áldozatot követelve, és végül hogyan kötöttek békét.¹⁵¹ Az egyetlen szöveghely, amely a mi szempontunkból érdekes, az az, amiben Zónaras megerősíti: Bohemund célul tűzte ki „más vidékek” megszállását, és készen állott rá, hogy a szárazföldön, a Balkán belsejében is folytassa hadműveleteit. Ez magyarázatot adhat arra, hogy miért volt szüksége Alexiosnak annyi szövetségesre, s mi okból lehetett szüksége a magyar király katonai támogatására.

A nyugati források általában nem szentelnek különösebb figyelmet a deabolisi egyezségnek, noha tudnak róla. Chartres-i Foucher tud a Bohemund és Alexios közötti béke aláírásáról,¹⁵² Ordericus Vitalis ugyancsak említi,¹⁵³ a keresztes ügyekben különösen jártas Aacheni Albert viszont átsiklik fölötte.¹⁵⁴ A *Historia belli sacri* ugyan hírt ad a békéről, de nem ír arról, hogy bármiféle szerződést kötöttek volna, s így nem is igazán foglalkozik annak feltételeivel.¹⁵⁵ A normann ügyekben jól értesült Robertus Monachus rövid utalást tesz Bohemund esküjére, és valamivel nagyobb mélységben fejti ki a békeszerző-

150 Beech, „Richard of Salerno,” 37.

151 πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, συμβάσεις ζητῶν . . . καὶ τὰς συνθήκας τῶν σπονδῶν ἐποιήσατο [békét kért a császártól [...] és megegyeztek a szerződés feltételeiben]: Zónaras, *Ἐπιτομὴ Ἱστοριῶν*, III. Lib. XVIII. 25, 6, 750 (Pinder ed.); IV. Lib. XVIII. 22, 248 (Dindorf ed.).

152 Fulcher, Lib. II. XXXIX. 1. 93.

153 Ordericus Vitalis, VI. Lib. XI. 104–105.

154 Aacheni Albert, Lib. X. 45. 757, 759.

155 *Historia Belli Sacri*, Lib. CXLII. 229.

dés részleteit, de ő sem említi magyar részvételt;¹⁵⁶ a Bari Névtelen pedig pusztán a béke tényét jegyzi fel.¹⁵⁷ Túroszi Vilmos megjegyzése – a békét „közös barátok közbenjárására” kötötték¹⁵⁸ – figyelemre méltó: arra utalhat, hogy mindkét oldalon álltak olyan szövetségesek, akik részt vettek a szerződés tető alá hozásában. Mindez újabb tényező annak az alátámasztására, hogy Magyarország érintett volt a konfliktusban. A normann kori Dél-Itália másik fontos kútfője, a *Narratio Floriacensis* már ad némi információt az aláírókról, habár egyszerűen Alexios tizenkét főemberét említi (*xii primi*). Ez egybevág az Anna Komnéné által megadott számmal.¹⁵⁹ A *Narratio* az egyetlen nyugati forrás, mely feltünteti Alexios örökösét, Ióannést azok között, akik esküt tettek a deabolisi chrysobullonra.¹⁶⁰ Anna Komnéné megerősíti, hogy Bohemund beleegyezett abba, hogy az ifjú Ióannésnak is hűbéri esküt tegyen,¹⁶¹ és a vazallusi viszony több alkalommal is szerepel a szerződés szövegében.¹⁶² A békeszerződés mindig többes számban szól a bizánci felekről: Bohemund mind a két „felségnek” hűséget esküdött, Alexiosnak és Ióannésnak is: „[...] hű emberek lesznek Felségednek és hön szeretett fiadnak, bíborbanszületett János caesar úrnak”.¹⁶³ Ez egyértelműen azt látszik alátámasztani, hogy az ifjú Ióannésnak ekkoriban már lehetett befolyása a császári politikára.¹⁶⁴ Mindez, a magyar követek jelenlétével egyetemben a Komnénosok tudatos dinasztikus politikájára is rávilágít.

Bohemund egy számára megalázó békeszerződést írt alá, és „letörten tért vissza Apuliába”.¹⁶⁵ Nem csupán szövetségre lépett a császárral, de az uralkodó „vazallusaként”, „szolgájaként és alattvalójaként”, „hű embereként”, „kötelezte magát, hogy katonai szolgálattal tartozik neki”. A bizánci uralkodó „jogara hűbéreseként” esküt tett arra, hogy visszaszerzi a birodalomnak Kilíkiát.¹⁶⁶ Megesküdött, hogy Antiochiát is bizánci hűbér alá veti.¹⁶⁷ E megszegyenítő feltételek elfogadására azért kényszerült, mert attól tartott, Bizánc és

156 Robertus Monachus: *Robert the Monk's History of the First Crusade, Historia Iherosolimitana*, ford. Carol Sweetenham (Aldershot: Ashgate, 2005), Lib. XVIII. 99.

157 Bari Névtelen, 155.

158 „[...] ubi communibus intervenientibus amicis [...]”: [Túroszi Vilmos] William of Tyre: *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, ford. és szerk. Emily Atwater Babcock és A. C. Krey (New York: Columbia University Press, 1943), Lib. X. VI. 504.

159 „[...] impositis manibus ipse et xii primi suae [...] sacris pignoribus [...]”: *Narratio Floriacensis*, 362.

160 „[...] Joanne, filio ejus, juravit omnia [...]”: *Narratio Floriacensis*, 362.

161 AK, XIII 12, 1–24, 413–420; Sewter, 429.

162 Theotokis, *Norman Campaigns*, 213, 76. jegyz.

163 Ford. Olajos Teréz, in *Írott források*, 332. ÁMBTF, 106. Ióannés fontos szerepet játszott Alexios uralkodásának a végén, a császár teljes mértékben megbízott benne: Stanković, „John II Komnenos”, 14–18.

164 Asbridge, *Principality of Antioch*, 95.

165 „[...] animo deiectus Apuliam rediit [...]”: William of Malmesbury, I. Lib. IV. 387. 693.

166 Vazallusa: ἀνθρωπος λιζιος, vagy: ἀνθρωπος πιστος; AK, XIII 12, 1–2, 415.

167 Angold, *Byzantine Empire*, 156; Harris, *Byzantium and the Crusades*, 79; Lilie, *Byzantium and the Crusader States*, 76–77; Asbridge, *Principality of Antioch*, 94–95.

szövetségei itáliai birtokait fenyegetik. Már apja, Guiscard Róbert is azért fordult vissza a Bizánc elleni hadjáratról, mert IV. Henrik erői sértették a dél-itáliai Hauteville-érdekeket. Egy Apulia elleni támadás nem maradhatott válasz nélkül.

Piroska-Eiréné „császári” ősei

Ha a kortárs források meglehetősen szűkszavúak is a deabolisi békében játszott magyar szerepet illetően, egy néhány évvel későbbi kútfőt érdemes megvizsgálnunk. Theodóros Prodromos 1122-ben írott versében találhatunk olyan utalásokat, amelyek alátámaszthatják, hogy Kálmán részt vett a béke előkészületeiben. Elképzelhető, hogy Piroska-Eirénét azért is ünnepli a szerző ezekkel a sorokkal – „Néked hoznak ajándékot [...] a lombardok, a calabriaiak” – mert Alexios esküdt ellenségének legyőzését éppen Piroska magyar rokonságának is köszönhették. A basilissának tesznek hódolatot a nemrég vereséget szenvedett calabriai normannok, és érdekes, hogy éppen miatta „hunyaszkodtak meg” a bizánci hatalom előtt.¹⁶⁸ Bizánc hálás volt a magyaroknak a normannok elleni háborúban nyújtott – még ha közvetett – segítségért is.

Az 1108-as normannok elleni diadalra emlékezve miért hivatkoztak még az 1120-as években is a basilissára és magyar rokonságára? Az Árpádok fontos támaszt jelentettek a Komnénosoknak. Az 1110-es évek elején Velence ki akarta terjeszteni befolyását Dalmáciára, és Bizánc támogatását kérte.¹⁶⁹ A császár nem adta áldását a Magyarország birtokában álló dalmát városok elleni offenzívára, pedig hivatalosan még mindig bizánci fennhatóság alatt álló területnek tekintette Dalmáciát. Bohemund halálával (1111) a normannok csillaga pillanatnyilag lehanyatlott, de sosem lehetett lebecsülni Észak hóseinek erejét. A velencei háború végül is nem indult meg.¹⁷⁰ Alexios azért is kívánt jó kapcsolatokat ápolni az Árpádokkal, mert olyan terveket szőtt, hogy egyesíti a római és a görög egyházat úgy, hogy ő maga ül a római császári trónusra.¹⁷¹ Ehhez támogatást remélt Kálmántól. Ambícióit az is táplálta, hogy V. Henrikkel szemben II. Paszkál pápa hajlandó lett volna megbékélni az ortodox egyházzal.¹⁷² Azért, hogy alkalmas jelölt lehessen a császári cím

168 Λαμβάρδοι [...] καὶ Καλαβροὶ [...] // καὶ πῦρ αἰτναῖον Σικελῶν, φρίσσει τὴν ἐξουσίαν. // καὶ Τυρρηνίων κορυφαί [lombardok, calabriaiak [...]] szicíliaiak aetnai tüze reszket hatalmadtól, és a tyrrhenek csúcsai): Στίχοι εἰς τὴν στεφνηφορίαν Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ: Theodoros Prodromos, *Historische Gedichte*, I. 177–181, különösen: 180; *Theodori Prodromi versus in coronationem Alexii Comneni*, in Theodorus Prodromus: *Scripta Miscellanea*, PG vol. 133, coll. 1340–1342; ÁMTBF, 171. Zagklas, „Theodoros Prodromos,” 31–56.

169 Makk, *Comneni*, 16.

170 Kapitánffy, *Hungarobyzantina*, 79, 88; Makk, „Megjegyzések,” 29.

171 Makk, *Comneni*, 16, 129, 99. jegyz.; Whalen, „God’s Will,” 117.

172 Angold, *Byzantine Empire*, 145; Harris, *Byzantium and the Crusades*, 91; Chalandon, *Essai*, 260–263.

betöltésére, Alexiosnak jól jött, hogy fia hitvese révén rokonságban áll nemcsak egy nyugati latin uralkodóval, hanem a német császárokkal is. A bizánci diplomácia élénken hangsúlyozta Piroska nemes őseit, a hercegnő császári származását.¹⁷³ Piroska-Eiréné ereiben csörgedezett német-római császári vér, amit Alexios ütőkártyaként remélt felhasználni 1111–1112-ben.¹⁷⁴ A basilissa anyján, Szent László feleségén, Adelhaidon keresztül német uralkodótól származott: nagyapja Rajnai Rudolf sváb herceg volt, akit ellenkirállyá emeltek a fejedelmek. Piroska apai ágon is cézárrok rokona volt: Szent László nagyanyjának, Lotaringiai Boldog Richezának ősein keresztül kötődött a Liudolfingerek házához. Egyik őse II. Ottó császár volt. Nagyanyján, Sváb Rudolf feleségén, Savoyai Adelhaidon keresztül pedig szoros rokonságban állott a regnáló császárok dinasztiájával, a száliakkal. Adelhaid nagyanyja IV. Henrik császár sógornője volt, Piroska pedig V. Henrik unokatestvére.

A *Vita Eirenae* úgy dicsőíti a basilissát, mint aki „boldog szülőktől, nyugati császároktól született”: a „boldog” utalhat mind Magyarország Szent Istvánjára, mind pedig másik őseire, Lotaringiai Boldog Richezára.¹⁷⁵ Prodomos „minden nyugati népek őrnökjeként” magasztalja Eirénét, „akkikkel rokonságban állott”, mind anyai és apai ágon. „A Rajna királyának leszármazottjaként [...] félik őt az alemannok.” Ez Rajnai Rudolfra, a sváb ellenkirályra utalhat. Eiréné előtt „meghunászkodnak” a „lombardok és a németek”, amivel Prodomos azt kívánta érzékeltetni, hogy Sváb Rudolf milyen tekintéllyel bírt annak idején az Alpoktól északra a fejedelmek körében IV. Henrik császárral szemben.¹⁷⁶ Prodomos Eirénének írott sírfelirata egy császárnőről emlékezik meg, aki „boldog ősökötől származik”, „az egész nyugati világ uraitól” és akit „Julius Caesarok neveltek”.¹⁷⁷

173 Barbara Hill: *Imperial Women in Byzantium, 1025–1204. Power, Patronage, and Ideology.* (London: Longman, 1999), 35, 94.

174 Kerbl, *Byzantinische Prinzessinen*, XI. tábla.

175 *Vita beatae imperatricis Irenes / Vita Irenae*, in ÁMTBF, 115; Hippolyte Delehaye: *Synaxarium ecclesiae Constantinopolitanae codice Sirmondiano nunc Berolinensi.* Propylaeum ad Acta Sanctorum Novembris (Bruxelles: Société des Bollandistes, 1902), 887–890, különösen: 887.

176 κυρία πάντων τῶν ἐθνῶν τῶν ἐπὶ τῆς ἐσπέρας // ἀπὸ πατρὸς, ἀπὸ μητρὸς ἐκ τῶν ἀγχιστευμάτων. [...] σὲ τρέμουσιν Ἀλαμανοὶ γένος ὀηγὸς ἐκ Ρήνου // σοῦ τὰ Γερμανῶν πτήσοουσιν ἐθνη τὴν δυναστείαν [...] [minden nyugati népek őrnökje, amelyek apád révén, anyád révén veled rokonok, téged félnek az alamannok, ki a rajnai király nemzetsége vagy, a te uralmad előtt hunászkodnak meg a germán népek]: Στίχοι εἰς τὴν στεφηφορίαν Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ: Theodoros Prodomos, *Historische Gedichte*, I. 179–180; ÁMTBF, 169–171, különösen: 170. Latin: „[...] regina [...] populis borealibus [...] omnium ad septentrionem gentium domina, patre ac matre legitimis prognata. Te Alamanni ad Rhenum metuunt, tuum imperium Germanorum natio extimescit.” *Theodori Prodomi versus in coronationem Alexii*, in *Scripta miscellanea*, PG 133. coll. 1340–1342.

177 Ἐγὼ προήλαθον εὐτχῶν προπατόρων // ἀρχῆς ἀπάσης δυσμικῆς βασιλείων // Ἰούλιοι Καίσαρες ἐθρέψαντό με: [Boldog ősökötől származtam én, az egész nyugati világ királyaitól, Julius Caesarok neveltek engem]: Ἐπιτάφιοι τῆ μακαρίτιδι βασιλίση Ῥωμαίων κυρᾶ Εἰρήνη ὡς ἀπὸ τῆς κειμένης: Theodoros Prodomos, *Historische Gedichte*, VII. 229–230, különösen: 229; ÁMTBF, 172. Latin: „Orta sum majoribus fortunatis, qui totum Occidentem

Összegzés

Piroska és Ióánnés házassága nem pusztán dinasztikus kapcsolat volt, hanem egy hosszú távú, kölcsönös érdekek talaján kötött magyar–bizánci szövetség alapjait fektette le. A szövetezés megerősítette Magyarország pozícióját a Német-római Birodalommal szemben. Bizáncnak, Velencének és Magyarországnak ellentétes érdekei voltak Dalmáciában, mégis egy rövid időre az együttműködés lehetségessé vált. A frigy meghatározó jelentőségű volt az 1100-as évek első évtizedeinek magyar és bizánci politikájában, sőt, valószínűleg az egész Adriai-térség és a keleti Mediterráneum – az első kereszties hadjárat által igencsak felzaklatott – nagypolitikai konstellációjában. A kereszties hadjárat átrendezte a hatalmi viszonyokat. Semmi sem maradt olyan, mint annak előtte. Kálmán normann hitvese nem zavarta a szövetséget. A házasság most nem fenyegette Velencét, és nem is eredményezett általánosságban normannbarát politikát Magyarországon. Kálmánnak a szicíliai Roger-vel való köteléke egész más színezetet nyert 1105 után. A Bizánc ellen inváziót tervező és az egész politikai szisztéma felborításával fenyegető Bohemund ellenfelévé tette Magyarországot. Kálmán annak a Bizáncnak lett a hűségés híve, amelynek névleges uralma alatt álló dalmát területeket szállt meg 1105-ben. Piroska házassága létrehozta a kiegyezés azon kereteit, amelyben a részt vevő hatalmak, Velence és Bizánc is együtt tudtak működni. Ha nem is tudjuk igazolni a magyar részvételt a normannellenes háborúban, Piroska házassága hozzájárult ahhoz, hogy közös erővel verjék vissza a hódítókat. A konfliktusban katonailag is részt vett Kálmán, talán csupán Dalmácia védelmében, vagy a normannok elleni blokád fenntartásában. Az 1105-ben kötött házasság ebben a kontextusban is jelentős. A bizánci győzelemben, ahogyan a deaboliszi béke is igazolja, Piroskának és az Árpádoknak is részük volt. Ezért is hálálkodhat és mondhat köszönetet Eiréné császárné nemes őseinek évtizedekkel később Theodóros Prodromos.

---

gubernarunt, a Caesaribus educatam." Inscriptio sepulcralis ad memoriam imperatricis Romanorum, Irenae, defunctae, in *Scripta Miscellanea*, PG 133. coll. 1396; Zagklas, „Theodoros Prodromos”, 38, 52.